

BORIS JESIH

SLOVENSKA NARODNA MANJŠINA V REPUBLIKI AVSTRIJI. KRATEK PREREZ ZGODOVINSKEGA RAZVOJA IN OZNAKA TRENUTNEGA POLOŽAJA¹

Uvodna opomba

Slovenska narodna manjšina v Republiki Avstriji živi v dveh zveznih deželah: v Koroški in Štajerski. Danes šteje na Koroškem nekaj deset tisoč ljudi, na Štajerskem pa nekaj tisoč; deloma pa brez priznanega manjšinskega statusa Slovenci živijo razseljeni tudi v drugih delih Avstrije. Danes na splošno velja, da je bilo dvojezično ozemlje ob podpisu Avstrijske državne pogodbe leta 1955 ozemlje tako imenovanega obveznega dvojezičnega šolstva – po uredbi iz leta 1945 (veljalo je do leta 1958) – ki se je kot tako znotraj 62 občin ohranilo vse do leta 1973. Takrat so na Koroškem spremenili občinske meje oziroma zmanjšali število občin.

Danes slovenska manjšina živi v 41 občinah nekdanjega ozemlja dvojezičnega šolstva, ki je po uredbi o obveznem dvojezičnem šolstvu iz leta 1945 veljalo v političnih okrajih Celovec dežela, Beljak dežela, Velikovec, Šmohor ter tudi v obeh največjih mestih, Celovcu in Beljaku. Število prebivalstva v njih se je namreč večalo tudi na račun prebivalstva z dvojezičnega ozemlja.² Na nek način je potrdila to tezo tudi odločba avstrijskega ustavnega sodišča iz leta 1989, ki je omogočila prijavo k dvojezičnemu pouku tudi v Celovcu.³ Sicer pa je poselitveni prostor slovenske narodne manjšine v Republiki Avstriji širši od zgoraj opredeljenega dvojezičnega ozemlja, kar je posledica razseljevanja pripadnikov manjšine v druge dele Avstrije.⁴

1. Koroški plebiscit

Po razpadu avstro-ogrske monarhije leta 1918 oziroma po koroškem plebiscitu 1920⁵ je slovenski narod ostal razdeljen med štiri države: Italijo, Avstrijo, Madžarsko in

1 Pričujoče poglavje je bilo v besedilo vključeno kot zadnje, saj je bilo sprva mišljeno, da bo položaj slovenske narodne manjšine v Avstriji obdelal avstrijski del komisije. Problematika slovenske manjšine v Avstriji je bila vseskozi deležna izredno velike pozornosti slovenskih, avstrijskih in tudi znanstvenikov iz drugih držav. To se ni spremenilo vse do današnjih dni. Zato bomo ob predstavitvi posameznih problemskih sklopov opozorili le na najpomembnejša dela, ki se z njimi ukvarjajo, posebno to velja za obdobje do leta 1938. Pa tudi sicer se v obsegu besedila lahko opremo samo na glavne mejnike položaja in trenutnih odprtih vprašanj slovenske narodne manjšine v Republiki Avstriji, zavedajoč se pri tem, da bodo številna pomembna vprašanja zgolj omenjena oziroma izpuščena.

2 O spremembah občinskih meja leta 1973 na Koroškem glej podrobneje v: Ralf Unkart; Glantschnig Gerold; Alfred Ogris, *Zur Lage der Slowenen in Kärnten*. Klagenfurt 1984.

3 Primerjaj VfSlg 12.245/1989

4 Več glej v: Jernej Zupančič, *Slovenci v Avstriji*. Ljubljana 1999.

5 Problematika koroškega plebiscita je predmet številnih znanstvenih razprav vse do današnjih dni. Oporimo samo na najpomembnejše: Kärntner Volksabstimmung 1920. Wissenschaftliche Kontroversen und historisch-politische Diskussionen anlässlich des internationalen Symposiums. Klagenfurt 1980, 1981; Kärntner Volksabstimmung 1920. Voraussetzungen. Verlauf. Folgen. Wien 1981; Koroški plebiscit. Razprave in

takrat "matično" Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev (po letu 1929 Kraljevino Jugoslavijo). V skladu z oblikovanjem nacionalnih držav na ozemlju Avstro-Ogrske je bilo pričakovati, da bo tudi Koroška (oziroma vsaj njen južni del, katerega prebivalstvo je bilo večinoma slovensko) pripadel Državi/Kraljevini SHS. Takratna narodna vlada v Ljubljani pa ni ukrepala niti politično niti vojaško, ter tako zamudila priložnost, da brez večjih težav doseže vključitev južne Koroške v okvire svojih meja. Ko so se nemške meščanske stranke organizirale in se je na stran nemških nacionalistov postavila tudi avstrijska socialdemokracija, so se možnosti za samoodločbo Slovencev na Koroškem znižale na minimum.

Nastajajoča avstrijska država se je ubadala z vprašanji definiranja svojih meja oziroma z vprašanjem nacionalno-državnega konstituiranja, saj je bila možnost združitve z Nemčijo kot državo nemškega naroda izključena. Meja z Madžarsko je bila določena, na meji z Italijo pa Avstrija – tudi zaradi mednarodnih političnih razmer – ni imela nobene možnosti; Italija je kot "vojni plen" dobila svoj del Koroške. Prav tako so bile trdno določene meje s Češkoslovaško (kljub temu, da je v tej državi ostalo največje število nemško govorečih). Še najbolj nedorečena je bila meja na jugu, ki že v stari državi ni bila upravno določena.

Ob koncu vojne in takoj po njej so v boj za meje najprej vojaško posegli prostovoljci pod vodstvom majorja, kasnejšega generala Maistra. Slednji je zasedel celotni s Slovenci večinsko naseljeni del Štajerske, prostovoljci pa so zasedli tudi Mežiško dolino in del Podjune. To je povzročilo oborožene spopade z obrambnimi formacijami avstrijske strani. Po mobilizaciji, izvedeni v Sloveniji, je leta 1919 posredovala vojska Kraljevine SHS in zasedla celotni južni del Koroške, vključno s Celovcem in z Gospo Sveto. Nemška stran se je vojaško organizirala in si povrnila del ozemlja. Očitno je bilo, da se meje z vojaškimi boji ne bo moglo določiti.

Vprašanje meja se je reševalo na mirovni konferenci leta 1919 v Parizu. Načelo mirovne konference je sicer bilo, da se meje med državami uskladijo z mejami med posameznimi narodi, v primerih, ko do takega dogovora ne more priti, pa se meje v skladu z voljo prizadetega prebivalstva začrtajo v meddržavnem plebiscitu.

Jugoslavija – na mirovni konferenci je imela tri predstavnike – je zahtevala mejno črto, ki bi potekala od Šmohorja preko pogorja med Dravsko in Ziljsko dolino, Osojskega jezera, Osojskih tur in Štalenske gore. Na mirovnih pogajanjih v Parizu je bila pri svojih mejnih zahtevah neuspešna. Odločilno pri tem je bilo vsekakor stališče Združenih držav Amerike, ki so zagovarjale mejo na Karavankah, pa tudi italijanska politika, ki je imela pri tem svoje geopolitične interese, predvsem po tistem delu Koroške, ki ji je pozneje tudi pripadel, to je območju Kanalske doline.

Senžermenska mirovna pogodba med silami antante in Avstrijo, ki je bila odločilna za določitev meja z Avstrijo in ki so jo podpisali 10. septembra 1919 (veljati je začela 16. 7. 1920), je določila, da Jugoslaviji pripada Mežiška dolina, Avstriji Ziljska dolina z Beljakom, Italiji pa Kanalska dolina. Čeprav je po vojni kazalo, da bo na Štajerskem vsaj radgonsko območje pripadlo Jugoslaviji, so se morale jugoslovanske enote s tega območja prav tako umakniti. Mirovna pogodba je potrdila obmejno črto, ki so jo zasedle slovenske vojaške enote neposredno po koncu vojne, mejo pa je dokončno določila tripartitna komisija, sestavljena iz predstavnikov Avstrije, Jugoslavije in velesil. Za Ko-

članki. Ljubljana 1970; Janko Pleterski, Koroški plebiscit 1920. Poskus enciklopedične razlage o koroškem plebiscitu. Ljubljana 2003; Die kärntner Volksabstimmung 1920 und die geschichtsforschung, Leistungen, Defizite, Perspektiven. Klagenfurt 2001; Luka Sienčnik, Koroški plebiscit 1920. Maribor 1987; Arnold Suppan, Jugoslawien und Österreich 1918–1938. Bilaterale Außenpolitik im europäischen Umfeld. Wien, München 1996.

roško je določila, da se izvede plebiscit pod mednarodno kontrolo (člena 49 in 50 senžermenske mirovne pogodbe).

Plebiscitno ozemlje je bilo razdeljeno na dve coni. Cona A je obsegala južni del Koroške v obsegu 1.768 km², cona B pa Celovec z neposredno okolico – 352 km². Meja med obema conama je potekala po tako imenovani živi narodnostni meji. Upravo v coni A je med pripravami na plebiscit prevzela SHS, v coni B pa Avstrija.

Glasovanje v coni B bi bilo izvedeno samo v primeru, če bi se večina v coni A odločila za Kraljevino SHS. Na podlagi štetja iz leta 1910 je bilo preračunano, da je na Koroškem živelo 66.463 Slovencev oziroma jih je toliko kot občevelni jezik navedlo slovenščino, od tega v plebiscitni coni A 50.837. Celotna cona je štela 73.488 prebivalcev.

Priprave na plebiscit so potekale zelo intenzivno. Plebiscitna propaganda je bila za tisti čas izjemno raznolika in je v marsičem spominjala na sodobni volilni boj. V propagandi je avstrijska stran poudarjala prednosti avstrijske politične ureditve (demokratska republika v primerjavi z jugoslovansko monarhično ureditvijo pod srbskim vodstvom), geografsko in gospodarsko povezanost, prav tako pa je koroškim Slovincem obljubljala zagotovitev vseh pravic. Avstrija je torej v plebiscitni propagandi stavila na socialni in politični položaj, manj pa na etničnega, saj se je zavedala, da je večina prebivalstva na plebiscitnem ozemlju slovenskega. V ta kontekst spada tudi izjava koroškega deželnega zbora 12 dni pred plebiscitom: slovesna obljuba o varovanju nacionalne in jezikovne posebnosti slovenskih prebivalcev za vse večne čase.

Jugoslovanska propaganda pa se je po drugi strani omejila na etnične vidike odločanja, še več, na Koroškem sploh ni dovolila socialistične in komunistične propagande.

Na odločitev slovenskega delavstva na Koroškem so nedvomno vplivali tudi sočasni dogodki na delavskih demonstracijah v Ljubljani, ko so spomladi 1920 oblasti s stavkajočimi delavci obračunale z orožjem in je bilo v spopadih ubitih 14 demonstrantov.

Plebiscit je bil izveden 10. oktobra 1920. Volilna udeležba na plebiscitu je dosegla izjemnih 95,97 odstotka. Za Jugoslavijo je na ozemlju cone A glasovalo 15.279 (40,96 odstotka), za Avstrijo pa 22.025 (59,04 odstotka) volilnih upravičencev. Pravna posledica tega rezultata je bila, da do glasovanja v coni B sploh ni prišlo. Celotno plebiscitno ozemlje je ostalo v okviru Avstrije. Po razglasitvi rezultatov je bila meja določena (s poznejšo korekcijo po skoraj dveh letih v Libeličah: krajani se niso sprijaznili z mejno črto in so z vztrajnostjo dosegli, da je bila leta 1922 meja premaknjena tik za vas; v zameno je Avstrija dobila ozemlje na levem bregu Drave).

Vlada Kraljevine SHS je sicer od veleposlaniške konference v Parizu zahtevala, naj se meja določi po reki Dravi, območju, kjer je bila dosežena rahla večina za Kraljevino SHS, vendar je bila njena zahteva zavrnjena, ker je bila v nasprotju s plebiscitnimi določili. Na pripravo in izvedbo glasovanja je bilo takrat in pozneje v političnih in strokovnih analizah na jugoslovanski strani izrečena vrsta pripomb (članstvo italijanskega predstavnika v plebiscitni komisiji, prekratek rok do dneva glasovanja, odsotnost jugoslovanskih enot v coni A, določitev pravice glasovanja nekoroškemu nemškemu prebivalstvu in določitev stalnega prebivališča na Koroškem, sestavljanje volilnih imenikov ipd.). Vendar navedene in druge pomanjkljivosti niso odločilno vplivale na izid plebiscita. Tako vprašanje državnopravne korektnosti plebiscita ni odprto, vprašanje veljavnosti plebiscita pa v meddržavnih odnosih med sosednjima državama ni bilo nikoli sporno.

V literaturi, ki je analizirala rezultate plebiscita, so se izoblikovale tri glavne teze o odločilnih razlogih za njegov izid. *Prva* gradi zaključke na dejstvu, da je na rezultat odločilno vplivala politika avstrijske socialdemokracije, ki se je priključila nemškim meščanskim strankam v prizadevanjih, da bi bila Koroška vključena v novo avstrijsko državo, *druga* vidi glavni razlog v gospodarskih razlogih oziroma v tem, da je bila Koroška kot enoten gospodarski prostor bolj povezana z Avstrijo kot z novo državo; in

tretja, po kateri naj bi na odločitvah o glasovanju vplivala tudi t. i. (regionalna) deželna koroška zavest. Nedvomno, je da je v vsakem od teh razlogov del resnice, težko pa bi rekli, kateri od njih je najbolj odločilno vplival na volilni rezultat.

Danes ni nobenega dvoma o tem, da je na rezultat plebiscita odločilno vplivalo to, da je plebiscit poleg etnične pomenil tudi politično odločitev, saj so se prebivalci odločali tudi o tem, v kakšnem tipu države bodo živeli. Pri tem se jim je zdela novo nastala avstrijska republika kot ekonomsko naprednejša in razvitejša država privlačnejša od konservativne, dinastično vodene, nerazvite in zaostale Jugoslavije ter pretežno pravoslavne Kraljevine SHS. Hkrati pa je pomenil plebiscit tudi ločitev koroških Slovencev od ostalega dela slovenskega naroda, ki je poslej tudi fizično živel v različnih državah.

Ne glede na dejstvo, da so bili prav Slovenci tisti, ki so odločilno prispevali k temu, da je Koroška pripadla avstrijski republiki, je rezultat plebiscita pomenil delitev prebivalstva po etničnem kriteriju, ki ga ni bilo mogoče preseči vse do današnjih dni. Če ugotavljamo, da je za slovensko stran danes plebiscit (tako v znanosti kot tudi večinoma v politiki) sprejemljivo zgodovinsko dejstvo, je glorifikacija plebiscita na koroški strani v celotnem obdobju, predvsem ob vsakoletnih proslavah 10. oktobra, še danes prispevek k poudarjanju etnične delitve med obema narodoma na Koroškem. Čeprav je bilo še ob 70-letnici plebiscita na Koroškem iz ust najbolj odgovornih slišati izjave, da se plebiscitnih proslav udeležujejo tisti, ki ljubijo Koroško, za ostale pa je tako vseeno, je v devetdesetih letih prišlo do nekaterih poskusov, da bi v plebiscitne proslave vključili tudi predstavnike slovenske narodne manjšine, kar pa ni spremenilo karakterja posameznih proslav.

2. Od plebiscita do anšlusa⁶

Slovenci v Avstriji, ki so po letu 1920 ostali v južnih predelih Koroške in Štajerske, so postali narodna manjšina. Kmalu se je pokazalo, da plebiscitne obljube nemške strani ne bodo uresničene. Položaj vseh narodnih manjšin v Avstriji je bil od takrat urejen na podlagi določb členov 62–69 senžermenske mirovne pogodbe z Avstrijo, ki je vsebovala posebno podpoglavje o manjšinski zaščiti. Členi 62–69 so pripadnikom etničnih, verskih in jezikovnih manjšin v Avstriji zagotavljali enakopravnost pri demokratičnih svoboščinah in nekatere posebne pravice in ugodnosti za ohranitev njihovih značilnosti, in to v zasebnem življenju, gospodarstvu, tisku, na javnih zborovanjih in pri organiziranju, pred sodišči, v šoli, pri sprejemu v javne službe in pri opravljanju raznih poklicev ter rabi javnih fondov za izobraževanje, prav tako pa tudi pri verskem in dobrodelnem delovanju. 69. člen je tudi določal, da so manjšinska določila pogodbe pod neposrednim nadzorom Društva narodov in se brez njegovega soglasja niso smela spremeniti. Posamezne članice Društva narodov so imele pravico opozarjati na kršitve v mirovni pogodbi opredeljenih zaščitnih določb. Pogodba je še danes (z izjemo 69. člena) inkorporirana v avstrijski pravni sistem.

⁶ Isto kot pri opombi 1: Tone Zorn, *Slovenci v Avstriji*, v: *Slovenci v zamejstvu*. Ljubljana 1974; Isti, *Stališča koroških strank glede kulturne avtonomije za koroške Slovence v letih 1925–1968*, v: *Zgodovinski časopis* 3–4. Ljubljana 1971, 271–277; Theodor Veiter, *Die slowenische Volksgruppe in Kärnten. Geschichte, Rechtslage, Problemstellung*. Wien 1936; Andreas Moritsch, *Das projekt der Kulturaufautonomie für die Slowenen in Kärnten*, v: *Das Gemeinsame Kärnten/Skupna Koroška* 11, Klagenfurt 1991, 176–180; Koroški Slovenci v Avstriji včeraj in danes. Ljubljana 1984; Hanns Haas; Karl Stuhlpfarrer, *Österreich und seine Slowenen*. Wien 1977; Koroški Slovenci, *Enciklopedija Slovenije* 5. Ljubljana 1991, 290–304; Avgustin Malle, *Die slowenischen Organisationen im politischen, wirtschaftlichen und kulturellen Leben der kärntner Slowenen in der ersten Republik*, v: *Das gemeinsame Kärnten/Skupna Koroška* 9. Klagenfurt 1980, 135–147; Janez Stergar, *Vprašanje koroških Slovencev v jugoslovansko-avstrijskih odnosih od plebiscita do anšlusa*, v: *Slovenski vestnik* 10. 5–4. 7. 1986.

Novonastala država je v svoj pravni red prevzela tudi 19. člen Temeljnega državnega zakona. Gre za tisti del stare avstrijske ustave iz leta 1867, ki je bil sprejet že v monarhiji in govori o enakopravnosti vseh narodov (plemen) avstrijskega dela monarhije, enakopravnosti jezika in ureditvi enakopravnosti v deželah, v katerih živi več narodnih skupnosti (plemen). Člen 19 Temeljnega državnega zakona je prav tako kot določila senžermenske mirovne pogodbe še vedno del avstrijskega pravnega sistema.⁷

Na šolskem področju so oblasti odpravile vse slovenske šole, ki jih je med zasedbo uvedla jugoslovanska uprava in ponovno uvedle tako imenovane utrakvistične šole, ki so na Koroškem obstajale že v monarhiji. Tovrstne šole so imele dvojezični karakter, ki je v prvi vrsti rabil raznarodovanju Slovencev. Slovenski jezik je bil le pomožni učni jezik, pa še to samo v prvih dveh razredih, v vseh naslednjih pa je bilo učenje slovenščine neobvezno; ves pouk je potekal le v nemškem jeziku. Slovensko šolsko društvo je v prizadevanjih za obnovo slovenskih zasebnih šol vložilo pritožbo tudi pri Društvu narodov. Koroški Slovenci so se glede šolskega vprašanja v skladu z določili senžermenske mirovne pogodbe dvakrat neuspešno pritožili na Društvo narodov (1923 in 1934). Leta 1934 je bilo na Koroškem 43 utrakvističnih šol, le v sedmih pa je potekal prostovoljni pouk slovenskega jezika. Vsi poskusi, da bi prišlo do reorganizacije manjšinskega šolstva, so bili neuspešni. Pogajanja o šolskem vprašanju leta 1934 in 1937 so bila neuspešna. Po letu 1938 so nacisti (brez posebnega odloka) odpravili pouk v slovenskem učnem jeziku, med leti 1941 in 1945 pa je bil slovenski jezik v šoli sploh prepovedan.

Poseben problem na šolskem področju je predstavljalo tudi dejstvo, da se je po plebiscitu iz Koroške izselil ves kvalificirani učiteljski kader.

Podobno kot učitelji se je iz Koroške po plebiscitu morala izseliti tudi večina druge intelektualne elite koroških Slovencev, vključno z večjim delom duhovnikov, prav tako pa je Koroško zapustil tudi tisti del delavstva, ki se je na glasovanju odločal za Jugoslavijo. Na to dejstvo je 14. avgusta 1921 Avstrijo v svoji noti opozorila tudi Jugoslavija.

Rezultat plebiscita in priključitev Koroške Avstriji sta na Koroškem vzpodbudila razmah nemškonacionalnih organizacij. Nemška stran se je začela temeljito pripravljati za dokončno "rešitev" koroškega vprašanja. Delovanje slovenskih društev je uradna oblast ovirala, prav tako tudi njihove prireditve; prihajalo je tudi do fizičnih napadov na posameznike iz vrst slovenske narodne manjšine. Slovencem so očitali iredentizem, večji del koroške politike je njihov obstoj razumel kot nevarnost trdni meji. Določila senžermenske mirovne pogodbe so ostala le črka na papirju. Spomnimo na znano izjavo A. Lemischa, ki je mesec dni po plebiscitu napovedal, da bo treba v eni generaciji Koroško ozdraviti slovenskega elementa, kot tudi na poziv nemškega nacionalističnega učiteljskega društva Deutscher Schulverein, s katerim so zahtevali narodno enotnost dežele. Agresivno protislovensko delovanje se je močno stopnjevalo.

V protislovenskih aktivnostih je posebej izstopala (v nekem smislu obstaja in deluje še danes) osrednja protimanjšinska organizacija Kärntner Heimatdienst – KHD/Koroška domovinska služba. Organizacija se je leta 1924 preimenovala v Kärntner Heimatbund KHB/Koroška domovinska zveza. Poleg protislovenskih aktivnosti je del njihovega delovanja usmerjen proti socialdemokratski stranki Avstrije. Privrženci KHB so v ple-

⁷ Leta 1996 so poslanci Liberalnega foruma in Zelenih na pobudo poslanca Liberalnega foruma Karla Smolleja vložili predlog o reformi člena 19. Gre za zastarela določila, ki jih avstrijski parlament že desetletja namerava spremeniti. Bistvo predloga je bilo v uzakonitvi možnosti iztožljivosti manjšinskih pravic s strani manjšinskega zastopstva; po tem členu to sedaj velja le za posameznike. Drugi del novega člena pa bi konkretno določal obveznosti glede dvojezičnih vrtcev. Čeprav je na začetku postopka kazalo, da bo predlog naletel na pozitiven odmev tudi pri drugih strankah, se je pozneje izkazalo, da ga avstrijska politika ni pripravljena podpreti.

biscitnem in poplebiscitnem času tudi fizično napadali koroške Slovence. Predvsem pa je organizacija nastopala proti načrtovani kulturni avtonomiji slednjih. Med drugim se je zavzemala za načrtno kolonizacijo južne Koroške z nemškimi družinami iz rajha, za prikrejevanje jezikovnih podatkov ljudskih štetij itd. Že pred anšlusom leta 1938 je zbirala vplivne koroške nacistične. Po njem je osrednji tajnik organizacije – poznejši vojni zločinec Alois Maier Kaibitsch (med voditelji najdemo tudi H. Steinacherja in J. F. Perkoniga) – postal član deželne vlade in pooblaščenec za manjšinska vprašanja. Organiziral je izseljevanje koroških Slovencev (leta 1942 je bilo izseljenih okoli 200 slovenskih družin); pod okriljem nacističnih oblasti je organizacija delovala do konca druge svetovne vojne. Po plebiscitu so bili v vodstvu organizacije zastopani pripadniki vseh strank. Od avstrijskih strank v prvi avstrijski republiki je delovanju KHB nasprotovala edino Socialdemokratska stranka Avstrije, ki je leta 1924, potem, ko je na volitvah v deželni zbor izgubila večino, iz njega tudi izstopila. Pod okriljem nacističnih oblasti je KHB deloval vse do konca druge svetovne vojne. Neposreden rezultat delovanja KHB je tudi t. i. vindišarska teorija, ki jo je utemeljil koroški zgodovinar Martin Wutte. Poskušal je dokazati, da na Koroškem poleg Slovencev živi tudi posebna etnična skupina, neke vrste mešano ljudstvo (schwebendes Volkstum) z lastno regionalno identiteto, kar naj bi neposredno pomenilo, da politične organizacije tega dela prebivalstva ne morejo zastopati. Čeprav je bila ta teza kasneje znanstveno ovržena, se ideja o vindišarjih kot posebni skupini v različnih oblikah – to so tisti Slovenci, ki so prešli k nemškemu kulturnemu krogu ipd. – pojavlja vse do danes. Teorija je neposredno vplivala na določitev kategorij pogovornega jezika, ki ga v Avstriji ob popisih prebivalstva uporabljajo od t. i. nacističnega popisa, in je kot taka rabila predvsem za diskriminacijo koroških Slovencev in za omalovaževanje njihovih manjšinskih zahtev.

Določil senžermenske mirovne pogodbe prva avstrijska republika ni oziroma jih je pomanjkljivo izvrševala. Tako se je manjšina leta 1922 pritožila Društvu narodov, ker oblasti niso bile pripravljene obnoviti ukinjenih javnih dvojezičnih šol, prav tako pa niso dovolile ustanovitve dveh zasebnih slovenskih šol. Na slab položaj koroških Slovencev je Avstrijo leta 1923 z memorandumom opozorila tudi Jugoslavija. Manjšinsko vprašanje je bilo tudi tema pogovorov avstrijskega kanclerja Ignaca Seipla v Beogradu leta 1923, vendar takratna jugoslovanska politika vprašanja ni posebej izpostavljala.

Poskus rešitve odprtih vprašanj so bila pogajanja o kulturni avtonomiji. Do njih je prišlo tudi po vzoru zahtev za kulturno avtonomijo nemške manjšine v nekaterih evropskih državah (Estoniji, na Danskem) in pod neposrednim vplivom nemške manjšine v Jugoslaviji. Pogajanja so potekala med leti 1925-1930. Na dejstvo, da je do pogajanj sploh prišlo, je imela odločilen vpliv tudi Socialdemokratska stranka Avstrije, ki je po izstopu iz Kärntner Heimatdiensta leta 1924 imela do manjšine pozitivnejši odnos. Neuspešna pogajanja so nemške politične stranke leta 1929 v deželnem zboru s posebno izjavo prekinile, za neuspeh pa obtožile Slovence. Očitno je šlo za njihovo nepriljubljenost, da bi dosegli rešitev, ki bi zadovoljila tudi slovensko stran. Koroški Slovenci naj bi v pogajanjih pristali na subjektivni kriterij določanja narodne pripadnosti (na tako imenovani narodnostni kataster), osnovno nerešeno vprašanje pa je slej ko prej ostalo šolsko vprašanje, saj Slovenci niso pristali na predlagano dvojno obliko šolstva, na katerega sami ne bi imeli nobenega vpliva.

Kljub opisanemu vzdušju so koroški Slovenci obnovili svoje politične, gospodarske in kulturne organizacije. Izhajati je začel list *Glas pravice*, ki sta ga izdajala Valentin Podgorc in duhovnik Jurij Trunk. Trunk se je tudi zaradi težav, ki jih je imel kot manjšinski aktivist, pozneje izselil v ZDA. 5. marca 1921 so Slovenci obnovili delovanje Katoliškega političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem – njegov prvi predsednik je postal Ferdo Kraiger – ki se je pozneje preimenovalo v Politično in

gospodarsko društvo za Slovence na Koroškem. Glasilo *Koroški Slovenec*, ki ga je izdajalo društvo, je vse do napada na Jugoslavijo leta 1941 izhajalo tudi s pomočjo Jugoslavije in češke manjšine na Dunaju. List je v skladu s politiko Političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem pisal predvsem o prizadevanjih manjšine za doseg pravic na kulturnem in šolskem področju, po letu 1934 pa v skladu s politično usmeritvijo svojega izdajatelja tudi nekritično povzemal elemente ideologije stanovskega (Dolfusovega) režima. Od leta 1926 izhaja tudi cerkveni list *Nedelja*.

Prav tako so že leta 1921 ustanovili oziroma obnovili Zvezo slovenskih zadrug, ki je postala pomembna gospodarska opora koroškim Slovencem in je že takrat združevala 33 zadrug oziroma hranilnic. Znotraj nje je do leta 1941, ko so jo nacisti razpustili, delovalo 36 hranilnic in posojilnic, štiri živinorejske in dve blagovni zadrugi, zadruga elektrarna in vzajemno protipožarno društvo. V delovanju pa je tako kot ostale slovenske organizacije in društva naletela na vrsto ovir, ki so jih postavljale deželne oblasti. Tako so leta 1924 zvezi kot poslovni jezik prepovedali uporabljati slovensščino, ves čas pa so jo poskušali priključiti oziroma združiti z nemškimi zadrugami. To je poleg izredno slabega splošnega gospodarskega položaja na Koroškem oteževalo njeno delovanje.

Istega leta je delovanje obnovila osrednja prosvetna organizacija koroških Slovencev, Slovenska krščansosocialna zveza. Pred plebiscitom je na Koroškem delovalo 68 prosvetnih društev. Zveza je uspela ponovno obnoviti le del. Leta 1934 se je preimenovala v Slovensko prosvetno zvezo; leta 1936 je zaradi prepovedi delovanja političnega in gospodarskega društva prevzela tudi politično zastopanje manjšine. Obnovitev prosvetne organizacije je omogočila nadaljevanje kulturno-prosvetnega delovanja med koroškimi Slovenci. Med obema vojna je na Koroškem delovalo med 40 in 50 slovenskih prosvetnih društev.

Politično in gospodarsko društvo za Slovence na Koroškem je pod imenom Koroška slovenska stranka samostojno nastopalo na občinskih, deželno- in državnozborskih volitvah in na volitvah v Koroško kmetijsko zbornico. V primerjavi z drugo republiko je bilo nastopanje na volitvah relativno uspešno. Koroška slovenska stranka je leta 1921 nastopila na prvih volitvah v avstrijski državni zbor (hkrati so bile tudi volitve v deželni zbor) in osvojila 9.883 glasov, kar ni zadostovalo za izvolitev poslanca. Na hkratnih volitvah v obeh volilnih okrajih (zgornja in spodnja Koroška) pa je dobila 10.720 glasov. V volilnem okraju zgornja Koroška je osvojila 2.884 glasov, kar ni zadostovalo za mandat, v volilnem okraju spodnja Koroška pa je prejela 7.836 glasov, kar je bilo dovolj za izvolitev dveh poslancev v deželni zbor (Ferdo Kraiger in dr. Franc Mišič, ki ga je zaradi zapletov z državljanstvom zamenjal župnik Vinko Poljanec). Na volitvah v koroški deželni zbor leta 1923 je Koroška slovenska stranka dobila 9.868 glasov in dva poslance, dr. Franca Petka in Vinka Poljanca, na hkratnih volitvah v državni zbor pa je stranka osvojila 9.333 glasov. Na občinskih volitvah leta 1924 so slovenske liste osvojile 8.709 glasov in dobile 231 občinskih odbornikov, skupaj s kompromisnimi (mešane nemško slovenske) listami celo več kot 10.000 in še 50 odbornikov več; skupaj so Slovenci imeli tudi 15 županov. Na deželnozborskih volitvah leta 1927 sta bila z 9.578 glasovi izvoljena Ivan Starc in dr. Franc Petek, na hkratnih državnozborskih volitvah pa je slovenska lista osvojila 9.334 glasov, kar je bilo premalo za izvolitev lastnega poslanca. Občinske volitve leta 1928 so samostojnim slovenskim listam prinesle preko 9.000 glasov in okoli 250 odbornikov. Na deželnozborskih volitvah leta 1930 je Koroška slovenska stranka osvojila 9.250 glasov, izvoljena sta bila Ivan Starc in dr. Franc Petek; prvega je pozneje zaradi sklepa avstrijske škofovske konference, da se morajo duhovniki umakniti iz politike, nadomestil tretji kandidat na listi, Janko Ogris. Na hkratnih državnozborskih volitvah so volilci Koroške slovenske stranke po sklepu stranke podprli Krščansko socialno stranko. Leta 1932 so na volitvah v večini koroških občin (v nekaterih občinah niso volili)

slovenske liste skupaj s kompromisnimi listami osvojile nekaj manj kot 9.000 glasov in 259 odbornikov. Zadnje demokratične volitve v prvi avstrijski republiki so bile prve volitve v kmetijsko zbornico leta 1932, na katerih je slovenska Kmečka zveza/Bauernbund prejela 2.572 glasov in dobila tri zastopnike (Franc Mayer, Anton Grill in Vinko Poljanec). Po razpustitvi demokratično izvoljenega koroškega deželnega zbora leta 1934 je režim stanovske države med 36 poslanci koroškega deželnega zbora imenoval tudi dva Slovence (Karel Mikl in Albert Breznik); v tem zboru je koroško cerkev zastopal slovenski prelat dr. Rudolf Blüml. Koroška slovenska stranka oziroma Politično in gospodarsko društvo tudi zaradi svoje ideološke usmeritve in prilagajanja politični klimi v državi ni uspelo postati zbirna organizacija manjšine. Vse večji del Slovencev se je povezoval predvsem s socialdemokrati in komunisti. Pa tudi v okviru stranke je v tridesetih letih vse večji vpliv imela frakcija, ki je podpirala sodelovanje s Krščansko socialno stranko.

Slovinci so nastopali tudi na listah nemških avstrijskih političnih strank in volili njihove politične stranke, predvsem Krščansko socialno stranko, socialdemokrate in komuniste. Tako je bil na primer slovenski socialdemokrat Anton Falle med leti 1921-1927 in 1930-1934 poslanec v avstrijskem državnem zboru. Zaradi svojih izjav o nujnosti zaščite slovenske manjšine se je moral zagovarjati v koroškem deželnem zboru. Leta 1935 je bila zaradi poskusa izdajanja slovenskega lista *Kam?* in komunistične dejavnosti na sodišču obsojena skupina, ki jo je vodil Karl Prušnik. Preko slovenskih članov so imeli koroški komunisti tesne politične zveze z jugoslovanskimi in slovenskimi komunisti. Najbolj odmeven rezultat tega sodelovanja je vsekakor izjava treh komunističnih strank iz leta 1934 o rešitvi slovenskega narodnega vprašanja, ki je predvidevala tudi pravico Slovencev do samoodločbe, prav tako pa tudi pravico do odcepitve od imperialističnih držav Jugoslavije, Avstrije in Italije.

Nedvomno je politični razvoj v Avstriji (elementi državljanske vojne med avstrofašisti in nacisti) v 30. letih vplival tudi na koroške Slovence. Del manjšine je očitno pričakoval, da bo v stanovski državi, ki je bila po neuspelem nacističnem puču v Avstriji proglašena leta 1933, mogoče lažje urejati odprta vprašanja. Kljub prepričanju slovenskega političnega vodstva in nekaterim zunanjim znakom, kot so prizadevanja dunajske vlade, da uredi nekatera kulturna vprašanja, je bila realnost drugačna. Bistvenega napredka ni bilo, saj so se bile slovenske organizacije na Koroškem o svojem položaju prisiljene pogajati s KHB, ki je tudi v stanovski državi dirigiral odnos do slovenske narodne manjšine. Tako so na njegovo pobudo v listu koroških Slovencev morali opustiti samo slovensko poimenovanje krajev (1936), Politično in gospodarsko društvo za Slovence na Koroškem pa je bilo v skladu s splošno prepovedjo delovanja vseh političnih organizacij v Avstriji leta 1934 prepovedano.

Položaj manjšine se med drugim najbolj očitno odraža v njenem številčnem stanju. Tako se je položaj slovenske narodne manjšine na Koroškem (z izjemo popisa 1939) odražal tudi na vseh popisih v prvi avstrijski republiki. Hkrati so popisi tudi metoda, s katero se manipulira o številu pripadnikov manjšine v nekem okolju. Značilnost avstrijskih popisov je, da vse do danes ne ugotavljajo narodne pripadnosti, temveč se bolj opirajo na jezikovno-kulturne značilnosti prebivalcev. Tako so ob popisu leta 1923 povpraševali po družinskem jeziku, ob popisu leta 1934 pa so ugotavljali pripadnost k kulturnemu krogu. Ob popisu leta 1923 so tako našli 37.292 Slovencev, leta 1934 pa le še 26.796. O tem statističnem padcu največ pove podatek, da je bilo na primerljivem teritoriju leta 1910 še 95.735 popisanih Slovencev. Na metodologijo, izvedbo in rezultate je bilo izrečenih obilo pripomb, tako s strani slovenskih organizacij kot tudi s strani nekaterih avstrijskih političnih strank, predvsem socialdemokratov. Po podatkih zasebnih štetij in cerkvenih podatkov je bilo število Slovencev kar nekajkrat višje, to je med 90-100.000. Kritike o popisih je na nek način potrdilo tudi nacistično ljudsko štetje leta

1939, v katerem so spraševali po maternem jeziku. Popis je bil očitno izveden v skladu z načrtom, da se temeljito pripravi seznam tistih, ki jih je treba iz Koroške izseliti. Slednje se je potrdilo že leta 1942, ko so nacisti začeli izseljevati koroške Slovence.

Ob oceni položaja slovenske narodne manjšine na Koroškem lahko zaključimo, da so koroški Slovenci, za razliko od Slovencev na avstrijskem Štajerskem, uspeli preživeti kot narodna manjšina (tudi ob izdatni materialni podpori ljubljanskih oblasti), in da so imeli razvito večino elementov, potrebnih za ohranitev etnične identitete. To jim je uspelo kljub nedorečenemu pravnemu položaju, neuresničevanju mednarodnopravnih obvezujočih določil senžermenske mirovne pogodbe in kljub dejstvu, da jih je plebiscitna meja ločila od narodnega telesa. Prav tako so morali po plebiscitu obnovitvi oziroma na novo ustanoviti vse politične, kulturne, gospodarske in druge organizacije, pa tudi način organiziranja javne šole je bil v prvi vrsti namenjen lažji germanizaciji.

Po anšlusu leta 1938 so bili koroški Slovenci izpostavljeni nacističnemu terorju, po napadu na Jugoslavijo leta 1941 so bile prepovedane vse njihove organizacije, nacisti pa so s pomočjo domačih nacionalistov pripravili program izselitve koroških Slovencev.⁸ To je med drugim leta 1942 privedlo do oboroženega partizanskega odpora koroških Slovencev v povezavi s partizanskim gibanjem v Jugoslaviji. Odpor je pomemben tudi zaradi tega, ker je bil to najbolj razširjen odpor proti nacistom na ozemlju rajha, katerega sestavni del je takrat bila Avstrija.⁹

3. Po letu 1945

3.1. Obnovitev političnega in društvenega delovanja

Ob koncu druge svetovne vojne so koroški Slovenci pričakovali združitev z "matičnim narodom". Že kmalu je bilo jasno, kljub diplomatskim prizadevanjem, da do tega ne bo prišlo. Splet različnih okoliščin je vplival na to, da je Avstrija ohranila meje izpred anšlusa.¹⁰ Avstrija je bila ponovno vzpostavljena z Avstrijsko državno pogodbo leta 1955; za urejanje manjšinskega vprašanja je ključen njen 7. člen, ki je še danes temelj pravic slovenske manjšine na Koroškem in avstrijskem Štajerskem.

16. maja 1945 so delegati 95 koroških odborov OF izvolili Pokrajinski narodno-osvobodilni odbor OF za Koroško kot najvišji upravni organ za slovensko Koroško, v katerega so bili izvoljeni tako slovenski kot avstrijski predstavniki. Za predsednika je bil izvoljen dr. Franc Petek. PNOO je v posebni deklaraciji pozval k skupnemu delovanju za demokratično prihodnost, mir, blagostanje in za svobodo v okviru demokratične Jugoslavije. PNOO je kljub dejstvu, da angleška oblast ni priznavala OF za slovensko Koroško, postal pogovorni partner z angleškimi zasedbenimi oblastmi.¹¹ Stranke so nasprotovale enotnemu organiziranju manjšine v OF, zato so ves čas poskušale vplivati na poglobitev neenotnosti znotraj manjšine. Na to je verjetno vplivalo tudi priporočilo POOF svojim članom, naj na deželno- in državnozborskih volitvah na Koroškem leta 1945 podprejo KPÖ, kar je bistveno vplivalo na to, da je stranka osvojila tri deželni- in

8 Glej npr. Narodu in državi sovražni. Pregon koroških Slovencev 1942. Volks- und staatsfeindlich. Die Vertreibung von kärntner Slowenen 1942. Celovec/Klagenfurt 1992, v: Die Vertreibung der Kärntner Slowenen. Pregon koroških Slovencev 1942–2002. Celovec 2002.

9 Glej tudi Bogdan Žolnir; Mile Pavlin, Protifašistični odpor. Koroška od začetka vstaje do konca leta 1943. Ljubljana 1994.

10 Več glej v poglavju Obdobje med 1945–55.

11 Avgustin Malle, Die Position der kärntner Slowenen im Nationalitätenkonflikt, v: Rumpler Helmut; Burz Ulfried, Kärntnen. Von der Deutschen Grenzmark zum österreichischen Bundesland. Wien 1998 (dalje: Avgustin Malle, Die Position ...), 494–519.

en državnozborski mandat.¹² To je vplivalo tudi na napetosti znotraj manjšine, ki so že leta 1945 dodatno vzpodbudile ustanovitev neke vrste vzporednih slovenskih oziroma Avstriji zvestih "slovenskih organizacij" pod imenom Zveza avstrijskih Slovencev/Bund der österreichischen Slowenen, pri ustanovitvi katere sta sodelovali SPÖ in ÖVP. Delovanje organizacije je zamrlo konec leta 1947; z istim namenom je bila leta 1947 ustanovljena tudi že omenjena Zveza domovini zvestih južnih Korošcev/Bund der Heimat-treuen Südkärntner, in sicer kot prva povojna protislovenska organizacija, ki pa so jo nekateri šteli v krog Avstriji zvestih slovenskih organizacij.¹³

Začasna Koroška deželna vlada je ob soglasju vseh strank sklenila uvesti obvezne dvojezične šole v 62 občinah južnega dela Koroške. Na to so nedvomno vplivala tudi pogajanja o Avstrijski državni pogodbi. Uredba je na nek način pomembna še danes, saj je bil z njo določen teritorij dvojezičnega ozemlja.¹⁴

V obdobju po letu 1945 je prišlo do obnove oziroma ustanovitve večine najbolj pomembnih organizacij koroških Slovencev. Vzporedno s propadom prizadevanj za priključitev Koroške je prišlo do politične delitve med koroškimi Slovenci. Tako so se pripadniki slovenske narodne manjšine na Koroškem po drugi svetovni vojni do leta 1955 politično organizirali predvsem v okviru dveh osrednjih organizacij: krščansko demokratskega (konservativnega) Narodnega sveta koroških Slovencev – NSKS¹⁵ in bolj levo usmerjene Zveze slovenskih organizacij na Koroškem – ZSO, ustanovljene leta 1955. Od leta 2003, po političnem razkolu znotraj NSKS, deluje še tretja organizacija, to je Skupnost koroških Slovencev in Slovenk, in sicer z ambicijami, da bi postala ena od osrednjih organizacij.¹⁶

Ko je bilo na pariških pogajanjih leta 1949 jasno, da do sprememb meja in do priključitve Koroške k Jugoslaviji ne bo prišlo, je katoliški tabor med koroškimi Slovenci 28. 6. 1949 ustanovil **Narodni svet koroških Slovencev – NSKS**. Do tedaj enotna Oslobojilna fronta za slovensko Koroško oziroma tik pred NSKS ustanovljena Demokratična fronta delovnega ljudstva je tako poslej zastopala samo še levo usmerjeni tabor koroških Slovencev.¹⁷ Ustanovitev NSKS je pomenila obnovo predvojnega konservativnega tabora med koroškimi Slovenci, v katerem je (sicer večinoma skrito očem javnosti) "našla svojo besedo tudi politična emigracija iz Ljudske republike Slovenije".¹⁸ To je nedvomno

12 Dušan Nečak, Volitve na Koroškem, Ljubljana 1982, 76 in dalje.

13 Tone Zorn, Politična orientacija koroških Slovencev in boj za mejo v letih 1945–1950, Ljubljana 1968, 90–105.

14 Več glej npr. Theodor Domej, Der Konflikt nach dem Krieg, v: Austria Slovenica (Andreas Moritsch izd./Hrsg.), Die Kärntner Slowenen und die Nation Österreich. Klagenfurt/Celovec, Ljubljana, Wien 1996, 107–111.

15 NSKS se v svojih dokumentih ideološko ne opredeljuje, vendar lahko na primer leta 1997 v poročilu "Volksgruppenreport", ki ga izdaja Center avstrijskih narodnosti, ki je zelo blizu NSKS, beremo, da NSKS združuje "tradicionalno bolj katoliško usmerjene koroške Slovence" (Volksgruppenreport, Wien 1997, 21).

16 ZSO se v zadnjem času opredeljuje tudi kot levoliberalna opcija znotraj koroških Slovencev. Očitno tako poskuša opredeliti in tudi razširiti krog naravnih zaveznikov v politiki, tako v ožjem kot tudi širšem političnem okolju. Glej tudi Boris Jesih, Politična participacija narodnih manjšin. Primer koroških Slovencev. Ljubljana 2003, dis. (dalje: Boris Jesih, Politična ...).

17 O politični razdelitvi koroških Slovencev po drugi svetovni vojni imamo na voljo nekaj zelo podrobne literature, omenimo samo: Tone Zorn, Politična orientacija koroških Slovencev in boj za mejo v letih 1945–1950, Ljubljana 1968, dis; Dušan Nečak, Koroški Slovenci v drugi avstrijski republiki. Ljubljana 1985, (dalje: Dušan Nečak, Koroški ...); Avguštin Malle, Organizacije, društva in ustanove slovenske narodne skupnosti na Koroškem. Poskus opredelitve njihove zasidranosti in vpliva med Slovenci na Koroškem. Celovec 1997 (dalje: Avguštin Malle, Organizacije ...).

18 Avguštin Malle, Koroški Slovenci v drugi avstrijski republiki, v: Koroški Slovenci v Avstriji včeraj in danes. Ljubljana 1985, 78.

vplivalo na nadaljnji politični razvoj organizacije, ki je kljub temu od srede 60. let vzpostavila tvorne odnose z Jugoslavijo oziroma s Socialistično Republiko Slovenijo. Čeprav je bil po drugi strani do srede 60. let tudi odnos NSKS do Slovenije precej hladen in so "oblasti" v Sloveniji okoli 15 let zavračale NSKS kot "izdajalce" skupnih ciljev vsenarodne OF in "razdiralce" enotnosti koroških Slovencev",¹⁹ nekatere raziskave kažejo, da ta odnos že ob nastanku NSKS le ni bil tako hladen, saj obstaja kar nekaj indicov, da je ustanovitev NSKS materialno podpirala takratna slovenska politika.²⁰ Odnosi z Jugoslavijo oziroma s Slovenijo so se dokončno normalizirali z obiskom skupne delegacije obeh osrednjih organizacij leta 1965 v Sloveniji, do katerega je prišlo na povabilo Izvršnega sveta SR Slovenije novembra 1965. Pozneje pa so bili odnosi med Slovenijo in obema organizacijama večinoma enakopravni.

NSKS so po dejavnosti blizu še Krščanska kulturna zveza, Koroška dijaška zveza, Mohorjeva družba, Slovenski atletski klub, Slovenski koroški skavti in skavtinje, Katoliška mladina, Katoliško moško gibanje, Katoliška otroška mladina, Katoliška prosveta, Katoliško žensko gibanje, Enotna lista, Koroška solidarnost in še nekatere druge organizacije. Jalovost političnega sodelovanja z avstrijskimi političnimi strankami je vzporedno s krepitvijo samostojnega političnega nastopanja pri NSKS sredi 60. let in zaradi razočaranja s politiko strank pri ZSO v začetku sedemdesetih let privedlo do preorientacije v politiki do strank. To se je odrazilo tako, da se je NSKS preusmeril k politiki samostojnega političnega nastopanja na volitvah, in sicer sprva preko občinskih list, na deželni ravni pa pozneje preko Koroške enotne liste. Vzpodbujal je tudi razvoj različnih konceptov avtonomnega zastopstva koroških Slovencev, bodisi preko etnične zbornice ali kake druge oblike.²¹ Vzporedno pa tudi k temu, da se sprejme zakonodaja, ki bo omogočila izvolitev slovenskega poslanca v deželni zbor. Glede na uvodno ugotovitev o povezanosti NSKS s Koroško enotno listo, je NSKS v 80. letih podprl tudi njene povezave z Zelenimi in pozneje, v 90. letih, povezave Enotne liste z Liberalnim forumom.

Zveza slovenskih organizacij – ZSO je bila ustanovljena leta 1955, tik pred podpisom Avstrijske državne pogodbe in mednarodnopravno obnovitvijo Avstrije. Kot osrednja organizacija je dejanska naslednica Demokratične fronte delovnega ljudstva – DFDL, čeprav sta obe organizaciji nekaj časa obstajali hkrati. Kot nestranskarški "parlament koroških Slovencev" je ob ustanovitvi izhajala iz vsebinske in organizacijske širine, protinacistične in (vsaj formalno) demokratične usmerjenosti. Ustanovitelji ZSO so zavrnili "pozicije samostojne nacionalne stranke", izkusili pa so že, da v prvi polovici 50. let povezovalna Demokratična fronta delovnega ljudstva ni uspela prebiti politične izolacije (naprednega dela) manjšine. Že DFDL je leta 1953 zavrgla misel, da bi kot stranka nastopila na deželnozborskih volitvah. ZSO je od vsega začetka poudarjala, da hoče biti

19 Janez Stergar, *Narodni svet koroških Slovencev*, v: *Ilustrirana zgodovina Slovencev*. Ljubljana 2001.

20 Po izjavah Boga Gorjana naj bi ta leta 1952 kot generalni konzul v Trstu prepeljal takratnega predsednika Joška Tischlerja ilegalno čez takratno italijansko-jugoslovansko mejo v Slovenijo, kjer naj bi se ta dogovoril o sodelovanju med NSKS in Slovenijo. Gorjan bi naj tudi pozneje predal finančno pomoč NSKS. Do podobnih ugotovitev je prišel tudi angleški zgodovinar Robert Knight, ki je ugotovil, da je NSKS v obdobju do 1952 finančno podpirala Velika Britanija, pozneje pa naj bi to prevzela Jugoslavija (povzeto po *Stellungnahme des Zentralverbandes slowenischer Organisationen im Ermittlungsverfahren des Bundeskanzleramtes (GZ600. 963/33–V7/98 für die Bestellung des Volksgruppenbeirates für die slowenische Volksgruppe)*). Rokopis. Celovec 1988 (dalje: *Stellungnahme ...*), 35; primerjaj tudi Bogo Gorjan, *Mojih petdeset let v politiki*. Ljubljana 2001 in Janez Stergar, *Slovenija in koroški Slovenci 1920–1959*, v: Janko Ogris, *Življenje in delo*. Celovec 2001, 43–86.

21 Že na deželnozborskih volitvah leta 1965 je NSKS po dvanajstih letih nastopil s svojo listo, ki jo je imenoval Koroška volilna skupnost. Ta nastop predstavlja začetek razhajanja med NSKS in ÖVP glede nastopanja na volitvah.

zbirna organizacija. V ZSO so včlanjene naslednje organizacije: Slovenska prosvetna zveza (SPZ), Slovensko šolsko društvo, Strokovno pedagoško združenje, Zveza slovenskih žena, Zveza koroških partizanov, Zveza slovenskih izseljencev, Slovensko planinsko društvo Celovec in Društvo Vinzenz Rizzi.²² Dosledno pa je zavračala samostojno nastopanje na volitvah, zagovarjala integracijo v politične stranke večinskega naroda "in pri tem mislila zlasti na Socialistično stranko Avstrije".²³ Tako je bila po letu 1956 tako v dnevni politiki kot tudi na volitvah vedno bolj v soglasju s SPÖ.²⁴ Integracija v Socialistično stranko pa organizaciji ni prinesla tistih rezultatov, ki si jih je želela, tudi zato, ker je SPÖ dopuščala samo individualno članstvo v stranki, nikakor pa ne organizacije kot celote. Še najbolj odmevna je bila na volitvah leta 1970 izvolitev podpredsednika ZSO Hanzija Ogrisa na listi SPÖ v koroški deželni zbor. Na začetku 70. let pa je hkrati za kar nekaj časa prišlo do odmika politike ZSO od političnih strank; neposreden povod so bile nemškonacionalistične reakcije ob sprejemu Zakona o dvojezičnih topografskih napisih leta 1972. Dokončen negativen odnos do SPÖ pa je povzročil dogovor treh v koroškem deželnem zboru zastopanih političnih strank o popisu prebivalstva posebne vrste in na podlagi tega sprejeta manjšinska zakonodaja. Tako je ZSO že leta 1975 pred deželno-zborskimi volitvami pozvala volilce, naj ne volijo parlamentarnih strank, temveč kvečjemu KEL ali KPÖ.²⁵

Leta 1985 je ZSO sprejela Akcijski program, v katerem je ponovno opredelila izhodišča svojega delovanja ter se opredelila kot nadstrankarska zbirna narodna organizacija, katere naloga ni v tem, da "vodi volilni boj za eno ali drugo stranko, pač pa boj za narodne pravice".²⁶

Popolnemu zamrtju delovanja KOKS-a in hkratni krepitvi zahtev NSKS po javno-pravnem zastopstvu oziroma neke vrste etnični zbornici za koroške Slovence kot nadomestilu za KOKS in kot novi obliki organiziranja narodne skupnosti v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja je ZSO nasprotovala. Tudi na račun zmanjšanja politične in druge podpore s strani uradne Slovenije je reagirala tako, da je začela iskati nove rešitve, ki so se kazale v večji aktivnosti v okviru Sosveta za slovensko narodno skupnost pri Uradu avstrijskega zveznega kanclerja, v okviru dela avstrijskih političnih strank (socialdemokrati, zeleni) in pa v iskanju oziroma sprejemanju novih konceptov sobivanja, ki se kažejo v multikulturnih in interkulturnih konceptih. To pa je hkrati pomenilo, da se je z "ohlajanjem" odnosov s političnimi dejavniki v Sloveniji hote ali ne hote povečevala tudi "odvisnost" ZSO od avstrijskih oblasti. Zato se je ZSO leta 1996 odločila za ponovno spremembo programa. Program je bil nedvomno reakcija na vse bolj napete odnose znotraj narodne skupnosti.

V programu, sprejetem na občnem zboru leta 1996 je ZSO – podobno kot leta 1965 – izpostavila, da osnova njene narodne in politične koncepcije izhaja iz tega, da so pripadniki manjšine enakopravni avstrijski državljani in imajo do države enake obveznosti kakor vsi ostali državljani, "gredo pa nam tudi enake pravice kakor vsem ostalim. Pri tem še posebno opozarjamo na stališče sodobne evropske manjšinske zaščite, da načelo enakosti pred zakonom in enakosti pravic državljanov v narodnostnih vprašanjih ni zgolj deklaracija formalne enakosti, ampak vsebuje tudi jamstvo manjšini za dejansko

22 Podatke povzemamo po gradivu z izrednega občnega zbora leta 1998. Gradivo hrani Arhiv INV.

23 Avguštin Malle, *Organizacije* ..., 35.

24 Marjan Šturm; Feliks Wieser, 30 let ZSO na Koroškem. Koroški koledar 1985, Celovec 1985 (dalje: Marjan Šturm; Feliks Wieser, 30 let ...), 35.

25 Ibid., 37.

26 Akcijski program 1985. Zveza Slovenskih organizacij, Celovec 1984, 11.

jezikovno in kulturno enakopravnost".²⁷ Iz teh razlogov je ponovno zavrnila oblikovanje lastne narodne politične stranke.

Zaradi notranje – (spor z NSKS glede organiziranja manjšine) in tudi zunanje – političnih razmer (zmanjšanje politične in materialne podpore s strani Slovenije) se je v devetdesetih letih spremenil odnos ZSO do strank. Znotraj ZSO obstajajo po njenih lastnih navedbah naslednje politične opcije: opcija znotraj *Socialdemokratske stranke* – opcija *samostojnih občinskih odbornikov* – *Civilno družbena*, opcija *Zelenih* in *Komunistična* opcija.²⁸

Politični koncept interkulturalizma in multikulturalizma je v Sloveniji večinoma nalletel na nerazumevanje. Po drugi strani so posamezne slovenske politične stranke položaj zamejstva in še posebno koroških Slovencev obravnavale ozko strankarsko politično, manjšina je neredko postala instrument dnevne politike, brez resnejšega namena, da se kaj bistvenega spremeni. Nekoliko je tako stanje preseгла ustanovitev posebne komisije pri takratnem Odboru za mednarodne odnose Državnega zbora Republike Slovenije, kar je (čeprav težko) le pripeljalo vsaj do nekaterih skupnih osnov za odnos Slovenije do zamejstva. 27. junija 1996 je bila sprejeta posebna Resolucija o položaju avtohtonih slovenskih manjšin v sosednjih državah in s tem povezanimi nalogami državnih in drugih dejavnikov Republike Slovenije,²⁹ v kateri je med drugim tudi zapisano, "da Republika Slovenija pozdravlja prizadevanja manjšinskih političnih organizacij v posameznih sosednjih državah za demokratično izvoljeno skupno zastopstvo. Podpira tudi napore za zajamčeno zastopstvo predstavnikov avtohtonih manjšin v zakonodajnih in drugih političnih ter upravnih telesih" (2. poglavje, I.). Sama resolucija je verjetno možni skupni imenovallec, čeprav je bila sprejeta deloma tudi ob nestrinjanju predvsem levega dela zamejskih organizacij, ki svojih stališč v dialogu s posameznimi slovenskimi političnimi strankami niso uspele uveljaviti. Rezultat tega je bil tudi, da je ZSO na občnem zboru leta 1998 sprejela posebno Resolucijo o odnosih s Slovenijo, v kateri je poudarila, da slovenska država ne priznava avtonomnosti in politične subjektivitete manjšinskih organizacij in kritizirala enostransko razumevanje diskusije o skupnem zastopstvu s strani uradnih pripadnikov Republike Slovenije.³⁰ Na istem občnem zboru se je zavzela tudi

²⁷ Slovenski vestnik, Celovec 18. 1. 1996.

²⁸ Stellungnahme ..., 23–25.

²⁹ (Ur. l. RS 36/1996). Pred sprejemom resolucije oziroma njenim dokončnim oblikovanjem je bil v Državnem zboru RS pripravljen poseben posvet v organizaciji INV, ki je ob sodelovanju predstavnikov vseh manjšinskih organizacij vplival na dokončno besedilo resolucije. Rezultati posveta so bili objavljeni v: Manjšina kot subjekt. Zbornik referatov in razprav. Ljubljana 1996.

³⁰ Resolucija, sprejeta na izrednem občnem zboru ZSO 9. 5. 1998 O odnosih z Republiko Slovenijo:

"Republika Slovenija je 27. julija 1996 v posebni resoluciji državnega zbora opredelila svoj odnos do slovenske narodne skupnosti na Koroškem. V uvodnem odstavku se obvezuje za "polno spoštovanje samostojnosti avtohtonih manjšin", in pravi, da ima trden namen, prispevati k "njihovemu vsestranskemu razvoju". V drugem poglavju resolucije je zapisano med drugim, da ... "Republika Slovenija priznava avtonomnost in politično subjektiviteto avtohtonih slovenskih manjšin v sosednjih državah".

Izredni občni zbor ZSO ugotavlja, da merodajni zastopniki Urada za Slovence po svetu in drugih za urejanje odnosov med RS in slovensko manjšino na Koroškem pristojnih organov ter posamezni merodajni predstavniki RS teh načelnih smernic resolucije državnega zbora v svojem delu niso upoštevali. Prav obratno, od državne osamosvojitve Slovenije naprej se je morala ZSO ukvarjati s političnimi pritiski, ki so jih imenovani izvajali proti samostojnosti ZSO, s političnim pritiskom so bili povezani finančno, in to s tako nepriznalsljivostjo, da so začeli ogrožati samo substanco ZSO. Leta 1991 je bil delež podpor, ki jih je Slovenija namenila manjšini na Koroškem, za ZSO štirikrat večji kakor leta 1997. Pri tako nizkem deležu je zdaj tako, da ZSO danes kljub racionalizacijam, ki jih je že izvedla, lahko samo še zasilno izpolnjuje svoje organizacijske dejavnosti. S takim odnosom do ZSO se je Republika Slovenija oddaljila celo od načela enakosti in enakopravnosti, ki označuje odnos Republike Avstrije do obeh osrednjih organizacij koroških Slovencev. To

za depolitizacijo slovenske kulturne dejavnosti, ki bi naj tako ustrezala pluralnim in večplastnim interesom širših slojev manjšine. Poleg poziva Sloveniji je ZSO k sodelovanju pozvala tudi NSKS, "da bomo lahko skupno uresničili zastavljene cilje",³¹ in predlagala ponoven sklic KOKS-a. Ob vključitvi zelo velikega števila organizacij je tako leta 1999 prišlo do oblikovanja tako imenovanega novega KOKS-a.

Obe osrednji organizaciji koroških Slovencev sta organizirani kot društvi, njuno zastopanje manjšine ves čas priznava tako avstrijska država kot tudi država matičnega naroda. Vsaka od obeh organizacij je do leta 2003 izdajala svoj tedenski časopis (ZSO – *Slovenski vestnik*, SV; NSKS – *Naš tednik*, NT), ki sta se leta 2003 združila v skupni tednik z imenom *Novice*, in še vrsto drugih publikacij. Ob tem sta razvili še široko razvejano društveno in interesno organizacijsko strukturo.³²

Po podpisu Avstrijske državne pogodbe sta obe osrednji organizaciji izročili avstrijski zvezni vladi (kot tudi diplomatskim predstavnikom velesil in Jugoslavije) Spomenico o odprtih vprašanih manjšinskega varstva ter 7. člena Avstrijske državne pogodbe; spomenico so v celoti ponovili ob dvajsetletnici podpisa ADP leta 1975. Oblikovanje skupne spomenice lahko na nek način označimo kot začetek skupnega

stanje je nevzdržno in postavlja na laž deklarativno priznavanje k avtonomnosti, k politični subjektiviteti slovenske manjšine in k pomoči njenemu vsestranskemu razvoju.

V resoluciji državni zbor dalje "pozdravlja prizadevanja manjšinskih političnih organizacij za demokratično izvoljeno skupno zastopstvo" in "podpira tudi napore za zajamčeno zastopstvo predstavnikov avtohtonih manjšin v zakonodajnih in drugih političnih ter upravnih telesih".

Odkar je akutna razprava o oblikah združevanja sil za jezikovno in kulturno enakopravnost, si ZSO prizadeva za poživitev Koordinacijskega odbora koroških Slovencev kot realistične oblike sodelovanja slovenskih osrednjih organizacij, ki sta obe utemeljeni na načelih avstrijskega društvenega prava in sta obe od avstrijske vlade tudi priznani kot demokratično legitimni zastopnici koroških Slovencev. Hkrati je ZSO v preteklem delovnem obdobju vložila precej navora v delovanje Sosveta slovenske narodne skupnosti pri Uradu avstrijskega zveznega kanclerja, ki je danes najbolj reprezentativna in hkrati edina oblika zastopstva predstavnikov ne samo slovenskih, temveč tudi drugih avtohtonih manjšin v državno-konzultativnem telesu. Uspešno sklepanje o skupni spomenici avstrijskih manjšin je vidna posledica teh prizadevanj.

ZSO ugotavlja, da druga slovenska osrednja organizacija, NSKS, pojmuje "demokratično izvoljeno skupno zastopstvo" drugače kot ZSO, in si prizadeva za druge oblike "zajamčenega zastopstva predstavnikov avtohtonih manjšin" v avstrijski družbi. Za ZSO je to legitimen izraz političnega pluralizma na Koroškem.

Da je prišlo zaradi kolizije interesov v vprašanju pojmovanja t. i. "skupnega zastopstva koroških Slovencev" do pat-pozicije, je ena stvar. Iz te pat-pozicije se morata rešiti obe slovenski osrednji organizaciji z dogovorjanjem, tako pač, kot je to običajno v vsaki družbi, ki hoče biti demokratična. Druga stvar pa je, da se merodajni zastopniki Republike Slovenije v tej koliziji interesov, v javnosti zavzemajo za tisto pojmovanje "skupnega" in "zajamčenega" zastopstva, ki ga zastopa ena izmed slovenskih organizacij, namreč NSKS. S tem prevzemajo vlogo stranke v notranjemanjšinskih odnosih, zapuščajo državniško pozicijo, otežujejo razplet notranje-manjšinskih vozlov in so soodgovorni za hromitev slovenskih političnih struktur na Koroškem. Izredni občni zbor ZSO zato poziva Vlado Republike Slovenije, naj skrbi za upoštevanje resolucije Državnega zbora o odnosih do manjšin in zahteva od pristojnih organov, da se v urejanju odnosov do slovenskih organizacij na Koroškem ravna po načelih ekvidistance, enakopravnega obravnavanja, transparentnosti, preverljivosti, z eno besedo, da do manjšine namesto strankarskega razvijajo državniški odnos.

Samo tak – državniški – odnos do manjšine na Koroškem bo ustrezal tako smernicam resolucije slovenskega Državnega zbora kakor tudi pluralistični politični in kulturni strukturi slovenskega prebivalstva na Koroškem in preseganju neproduktivne pat-situacije med manjšino na Koroškem." (Dokument hrani Arhiv INV).

31 *Cilji ZSO*. Rokopis, Celovec 1998.

32 Na voljo imamo kar nekaj zelo podrobnih pregledov organizacijske strukture koroških Slovencev, na primer Nada Vilhar; Janez Stergar (in drugi), Organizacije, društva, ustanove in glasila koroških Slovencev v Avstriji v letu 1991, v: *Vestnik koroških partizanov* 3–4/1991, 1–2/1992, 3–4/1992, 1–2/1994. Ljubljana 1991–1994 (dalje: Vilhar/Stergar 1991–1994); Avguštin Malle, Organizacije.

koordiniranega nastopanja obeh osrednjih organizacij koroških Slovencev.³³

Skupne zahteve avstrijski vladi oziroma takratnemu avstrijskemu zveznemu kanclerju Kreiskemu sta ZSO in NSKS podali tudi v leta 1979 izdelanem Operacijskem koledarju obeh osrednjih organizacij koroških Slovencev. Obe osrednji organizaciji sta oblikovali skupni Koordinacijski odbor koroških Slovencev – KOKS, v katerem usklajujeta odprta vprašanja, obe organizaciji pa imenujeta svoje predstavnike v Sosvet za koroške Slovence pri Uradu avstrijskega zveznega kanclerja.

Če smo bili do leta 1980 priča ugotovitvam o sodelovanju obeh osrednjih organizacij v smislu tako imenovane "akcijske enotnosti" – organizaciji sta se utrdili kot edini legitimni zastopnik koroških Slovencev, pri čemer nazorske in ideološke razlike v političnem boju v delovanju organizacij niso imele prednosti in so propadli tudi poskusi oblikovanja tako imenovane "tretje sile" znotraj koroških Slovencev,³⁴ se je to konec 80. let prejšnjega stoletja začelo spreminjati in so razlike med obema osrednjima organizacijama postale vse bolj očitne. Nedvomno tudi kot posledica napovedujočih se političnih sprememb v Jugoslaviji in Sloveniji. Odnose med osrednjima organizacijama koroških Slovencev je zaznamoval spor med njima, ki se je na zunaj kazal predvsem okoli tega, na kakšen način naj manjšina politično organizirano deluje in tudi, kako naj si zagotovi ustrezno politično participacijo znotraj avstrijske družbe in njenih institucij. V bistvu pa je nedvomno šlo tudi za poskus politične prevlade enega tabora nad drugim in nenazadnje za kontrolo nad ne tako zanemarljivimi finančnimi sredstvi, ki jih za delovanje manjšine namenita tako slovenska kot tudi avstrijska država.³⁵

Za 90. leta so za odnose znotraj slovenske manjšine značilna predvsem notranja obračunavanja oziroma diskusije o tem, kakšne oblike organiziranja in delovanja bodo prevladale. Poleg notranjega manjšinskega diskurza ter oblikovanja novih političnih razmer v ožjem in širšem političnem okolju je prišlo v tem obdobju do niza predlogov za novo ureditev zaščite in položaja slovenske manjšine (posledično tudi drugih) v Avstriji; predloge so oblikovale bodisi različne manjšinske organizacije bodisi Avstrija sama. Delovanje KOKS-a je popolnoma zamrlo, hkrati pa se je krepila zahteva NSKS po javnopravnem zastopstvu oziroma neke vrste etnični zbornici kot nadomestilu za KOKS. ZSO je temu nasprotovala in je tudi na račun zmanjšanja politične in materialne podpore s strani Republike Slovenije začela iskati nove rešitve, ki so se kazale v večji aktivnosti v okviru Sosveta pri Uradu avstrijskega zveznega kanclerja in v integraciji v

33 V poglavju "Soodločanje manjšine" je zapisano: "Ureditev manjšinskega vprašanja se pa predvsem v demokraciji ne sme omejiti zgolj na mednarodno obveznost, temveč mora vsebovati tudi soodločanje manjšine. Brez obveznosti, da je treba pred vladnimi sklepi vprašati prizadeto manjšino, bi ostal pravni položaj manjšine skrajno negotov. Zato je naravno in potrebno, da se zagotovi koroškim Slovencem pri ukrepanju o njihovih zadevah soodločanje. Nemudoma pa bi bilo treba /.../ ustanoviti pri Uradu zveznega kanclerja in pri Uradu koroške deželne vlade vsaj poseben narodnostni referat /.../ Namen tega urada oziroma referata je, da zastopa koristi državljanov slovenske narodnosti in njihovih organizacij pri vseh državnih, deželnih in samoupravnih organih in opozarja na pomanjkljivosti v izvajanju zaščite po določenih Državne pogodbe ter predlaga mere za odpravo teh pomanjkljivosti. Da vlaga zahteve, pritožbe, predloge in ugovore za uvedbo upravnega postopka po lastni pobudi ali na prošnjo stranke ali poseže v tekoči upravni postopek kot zakoniti interventent na vseh stopnjah ter vlaga pritožbe ali tožbe zaradi nepravilne odločbe /.../ /.../ Vsa ta določila v zaščito narodnostnega značaja in narodnostnih pravic naj bi končno postala vsebina posebnega manjšinskega zakona, ki naj preko ustavno zajamčene individualne enakopravnosti državljanov slovenske narodnosti uresniči enakopravnost slovenske narodne manjšine kot celote in upošteva našo zahtevo, da hočemo koroški Slovenci živeti kot enakopravni med enakopravnimi." Spomenica koroških Slovencev 1955, 7.

34 Glej na primer Danilo Türk, Aktualnost koroškega manjšinskega vprašanja danes, v: Koroški Slovenci v Avstriji včeraj in danes. Ljubljana 1985, 124–129.

35 Več glej Boris Jesih, Politična ..., 74 in dalje.

avstrijske politične stranke. Posledično so se slabšali odnosi med obema osrednjima organizacijama, ki sta praktično prekinili večino medsebojnega dialoga, razen v zelo redkih primerih, ponavadi o vprašanih delitve finančnih sredstev. Krog se je na nek način sklenil z ustanovitvijo novega Koordinacijskega odbora konec leta 1999, ko se je tako praktično po desetletju brezplodnega razpravljanja in nezmožnosti sodelovanja med obema osrednjima organizacijam koroških Slovencev zopet vzpostavila možnost skupnega koordiniranega političnega sodelovanja.³⁶

Od manjšinskih organizacij moramo omeniti še dunajski Center avstrijskih narodnih skupnosti – CAN, v katerega je včlanjen NSKS, prav tako pa tudi organizacija štajerskih Slovencev Društvo člen 7 za štajerske Slovence. Center ima nedvomno določen vpliv v delu manjšinskih političnih struktur, saj je njegov "ustanovitelj" in tudi ena od glavnih gonilnih sil vplivni nekdanji državnozborski poslanec Karel Smolle. CAN poudarja potrebo po reformah političnega organiziranja slovenske narodne manjšine na Koroškem. Njegova dejavnost pa je v zadnjem času omejena predvsem na informativno dejavnost, tako objavlja informativne brošure in poročila o avstrijskih manjšinah (Volksgruppenreport).³⁷ Od leta 1992 deluje Politično-upravna akademija – PUAK, sicer organ EL, ki naj bi skrbela za izobraževanje slovenskih občinskih odbornikov in nudila pomoč pri izdajanju občinskih listov, ki jih izdajajo slovenske liste v nekaterih občinah.³⁸

Na gospodarskem področju je pomembna Zveza Bank (do leta 1996 Zveza slovenskih zadrug, v katero je po podatkih iz konca 90. let včlanjeno sedem kreditnih zadrug s 15 podružnicami, šest blagovnih zadrug, dve drugi zadrugi ter 33 fizičnih in pravnih oseb).³⁹

Svojo vitalnost manjšina poleg tega kaže v obstoju treh založb, dveh knjigarn, dveh tednikov, dveh mesečnikov ter vrste drugih periodičnih publikacij. Pomemben je obstoj lastnih raziskovalnih institucij (Slovenski znanstveni inštitut, Narodopisni inštitut Urban Jarnik).

Če upoštevamo še kulturno, športno pa tudi cerkveno organiziranost, lahko ugotovimo, da imajo Koroški Slovenci kljub majhnemu številu presenetljivo visoko stopnjo "institucionalne popolnosti" ("institutional completeness"), kar pomeni, da so z lastnimi institucijami zastopani na skoraj vseh področjih družbenega življenja. To seveda ne velja v isti meri za vsa področja.⁴⁰ Pri tem moramo poudariti, da sta bila delovanje in obstoj teh organizacij tako v preteklosti kot še danes pogojena z izdatno materialno pomočjo Jugoslavije oziroma Slovenije.⁴¹

Del koroških Slovencev je politično organiziran v okviru slovenske politične stranke z imenom Enotna lista – EL. Predhodnica EL je bila ustanovljena pod imenom Koroška enotna lista – KEL leta 1974, ustanovila pa sta jo NSKS in Klub slovenskih občinskih odbornikov za nastop na deželnozborskih volitvah leta 1975. Že leta 1979 se je KEL registrirala kot politična stranka. Sam začetek nastajanja politične stranke je nedvomno povezan z obnovitvijo samostojnega strankarsko-političnega nastopanja dela koroških Slovencev, ima pa ta proces tudi neposredno zvezo s prekinitvijo političnih navez med

³⁶ Več glej Boris Jesih, *Politična ...*, 77–78.

³⁷ Doslej so izšla že štiri taka poročila, na izid novega poročila pa še čakamo (Volksgruppenreport 1996, 1997, 1998, 2000).

³⁸ Več o posameznih organizacijah glej npr. Vilhar/Stergar 1991–1994; Avgustin Malle, *Organizacije ...*, večina pa je predstavljena tudi v posameznih geslih Enciklopedije Slovenije.

³⁹ Povzemamo po Enciklopedija Slovenije 15, Ljubljana 2001, 299.

⁴⁰ Manjine i prekogranična suradnja u alpsko-jadranskom prostoru (poročilo dežele Koroške). Verzija na hrvatskom jeziku. Zagreb 2002.

⁴¹ Glej tudi Janez Stergar, *Republika Slovenija in zamejstvo 1945–2002*, v: *Acta Histriae* 11, Koper 2003, 99–128.

NSKS in ÖVP v drugi polovici 60. let. To možnost je nakazal že samostojni nastop slovenske Koroške volilne skupnosti na deželnozborskih volitvah leta 1965. Listo je v bistvu vložil NSKS.⁴² Po opustitvi kandidature na volitvah leta 1970 je leta 1975 dosegla največji uspeh v zgodovini obnovljenega samostojnega nastopanja. V tem obdobju je imela tudi najširšo bazo med koroškimi Slovenci, saj so jo na teh volitvah nedvomno podprli tudi številni pristaši ZSO, čeprav je do kandidature prišlo ob nasprotovanju organizacije. Nenazadnje je bil prvi kandidat dr. Pavel Apovnik, še ne dolgo prej tudi sam podpredsednik ZSO. Rezultat, ki ga je KEL dosegla (6.130 glasov) je bil samo za okoli 1.500 glasov prenizek, da bi bil Apovnik izvoljen v koroški deželni zbor. Samostojno je KEL kandidirala tudi na deželnozborskih volitvah leta 1979. Tudi rezultat KEL na volitvah leta 1975 je bil eden od razlogov, da so tik pred volitvami spremenili volilni red za deželnozborske volitve, kar je prineslo bistvene spremembe. Gradišćanska frakcija Avstrijske ljudske stranke se je namreč pritožila na Ustavno sodišče Avstrije, da volilni red, po katerem je celotna dežela eno volilno okrožje, ni v skladu z avstrijsko ustavo. Avstrijsko Ustavno sodišče je pritožbi ugodilo. Na podlagi tega so tudi na Koroškem spremenili volilni red.⁴³ Število volilnih okrožij so povečali z enega na štiri, ki so jih razdelili tako, da je bilo dvojezično ozemlje razdeljeno na dva dela, oba z večinskim nemško govorečim prebivalstvom. S povečanjem volilnih okrožij in z nespremenjenim številom poslancev deželnega zbora (zaradi števila prebivalstva na Koroškem, ki je večje kot 500.000 oseb, bi lahko zvišali število poslancev od 36 vse do 48, torej do 1/3) je zakonodajalec ohranil enako politično podobo v deželi, malim strankam, še zlasti slovenski listi in KPÖ, ki bi lahko dosegli mandat, pa je pot v deželni zbor popolnoma zaprl.⁴⁴ Z veliko verjetnostjo lahko trdimo, da je bila sprememba volilnega reda izvedena tudi zaradi te možnosti, saj je sprememba najbolj prizadela prav Koroško enotno listo. Koroška enotna lista se je glede volilnega reda pritožila na Ustavno sodišče oziroma je izpodbijala veljavnost deželnozborskih volitev leta 1979. Avstrijsko ustavno sodišče je pritožbo KEL-a zavrnilo. KEL je svojo pritožbo argumentirala z dejstvom, da je do spremembe volilnih okrožij prišlo tik pred volitvami, kar ni v skladu z določili o varstvu manjšin. Ustavno sodišče je po eni strani izhajalo iz tega, da mednarodno- in ustavnopravne zaščitne norme v korist koroških Slovencev ne predvidevajo nobene izrecne garancije za parlamentarno predstavništvo, kot tudi ne določene ureditve volilne pravice, nikjer pa naj tudi ne bi bila zahtevana posebna razdelitev volilnih okrajev.⁴⁵

Kljub odločitvi Ustavnega sodišča pa tudi avstrijski pravni strokovnjaki ugotavljajo, da odsotnost predstavništva narodnih manjšin v avstrijskih predstavniških telesih predstavlja diskriminacijski efekt, ki ga sami po sebi omogočajo etnično "nevtralni" zakoni, kar pa je v nasprotju z zapovedjo enakih možnosti v političnem procesu.⁴⁶

42 Slovenska volilna skupnost je dosegla za tiste čase in razmere zavidljivih 4.272 glasov in povzročila kar nekaj burnih razprav med koroškimi političnimi strankami (več glej npr. v Dušan Nečak, *Koroški ...*, 159 in dalje).

43 Gesetz vom 18. Mai 1979, mit dem die Landtagwahlordnung 1974 geändert wird, LGBl, Nr. 49/1979.

44 Več glej tudi Dušan Nečak, *Volitve na Koroškem po drugi svetovni vojni*. Ljubljana 1982; Boris Jesih, *Avstrijske politične stranke in manjšinsko vprašanje*. (Magistrska naloga) Ljubljana 1992 (dalje: Jesih, *Avstrijske ...*).

45 Peter Pernthaler, *Modell für eine selbständige politische Vertretung der Kärntner Slowenen auf der Grundlage eines Minderheiten Wahlrechtes zum Landtag*, v: *Europa Ethnica*, 4, Wien 1985, 193.

46 Joseph Marko, *Autonomie und Integration. Rechtsinstitute des Nationalitätenrechtes im funktionalem Vergleich*. Wien, Köln, Graz 1995, 476; o tem glej tudi Theo Öhlinger; Peter Pernthaler, *Projekt eines Volksgruppenmandats im Kärntner Landtag, rechtssystematische Untersuchung der Mitwirkungsmodelle von Volksgruppen in Europa und Vorschläge zur legislatischen Umsetzung in der österreichischen Rechtsordnung*. Wien 1997.

V začetku 80. let se je KEL začela povezovati z naprednim delom zelenega gibanja v Avstriji. Rezultat tega sodelovanja je bil skupen nastop na volitvah v deželni zbor leta 1983. Koroška enotna lista je v povezavi z alternativno listo kandidirala v vseh štirih volilnih okrožjih. To ji je uspelo predvsem zaradi skupne kandidature z Zeleno alternativo, saj ji je zato uspelo pridobiti zadostno število podpisov za kandidaturo. S skupnim nastopom na državnoborskih volitvah leta 1986 je po podpori Alternativni listi Avstrije na deželnozborskih volitvah leta 1983 Koroška enotna lista samo potrdila sodelovanje z delom avstrijskega zelenega gibanja.⁴⁷

Leta 1991 se je Koroška enotna lista preimenovala v Enotno listo – EL in v bistvu združila Koroško enotno listo in Klub slovenskih občinskih odbornikov.

Enotna lista si poleg nastopanja na volitvah vse bolj prizadeva delovati kot politična stranka tudi v obdobju med volitvami. Že nekaj časa si prizadeva za reformo volilnega reda, po kateri bi bila omogočena izvolitev slovenskega poslanca v koroški deželni zbor, saj trenutni volilni red za volitve v deželni zbor majhnim političnim strankam ne dopušča niti najmanjše možnosti. V enakem položaju je na Koroškem še nekaj strank (Liberalni forum, Zeleni, Združeni zeleni). Če se je v obdobju sodelovanja z Zelenimi v okviru EL začel izoblikovati program, ki je bil prepoznaven tudi po drugih elementih, ne samo po etničnem, potem je danes etnični element tisti, ki jo najbolj označuje, saj se predstavlja kot stranka koroških Slovencev "v kateri imajo prostora ljudje z različnimi svetovnimi nazeri, krščanskodemokratskimi, socialnodemokratskimi, liberalnimi, itd."⁴⁸ Torej se predstavlja kot neke vrste antiideološka stranka, ki si prvenstveno prizadeva za interese manjšine in v zvezi s tem tudi za odpravo gospodarske zaostalosti teritorija, na katerem manjšina biva.

Glavni očitki ZSO političnemu delovanju preko etnične stranke, kot je Enotna lista je, da v moderni družbi, kot je avstrijska, pripadniki slovenske manjšine sodelujejo pri modernizaciji te družbe. Zato je zavrnila koncept narodne skupnosti, ki bi bila organizirana kot politična stranka, kar je kontraproduktivno posebej na Koroškem, v narodno skupnost pa prinaša sovraštvo in razprtije. Tak koncept sprejema ZSO le na občinski ravni.⁴⁹

NSKS je tja do konca 60. let videl politično oporo v Avstrijski ljudski stranki, ki jo je na volitvah podpiral oziroma pozival svoje člane, naj jo volijo. To je veljalo za vse vrste volitev, z izjemo občinskih. Tako so se še do konca 60. oziroma do začetka 70. let na nadregionalnih volitvah "trudili za sodelovanje z Avstrijsko ljudsko stranko".⁵⁰ Posledice tega odnosa se čutijo še danes, kar se odraža tudi v tem, da ta del slovenskih volilcev še vedno voli ljudsko stranko, verjetno pa tudi druge politične stranke. Posebej pridejo od časa do časa do izraza vezi med posameznimi vidnimi člani NSKS in SPÖ.⁵¹ Formalno je v odnosu do avstrijskih strank NSKS bolj ali manj samostojen, če izvzamemo že omenjene povezave, ki jih je v skupnih nastopih na volitvah vzpostavila EL.

ZSO je bila vedno bliže SPÖ, enako lahko trdimo tudi za KPÖ, v zadnjem času pa tudi za stranko Zelenih. Čeprav tudi tukaj ne moremo govoriti o neki trdni povezanosti, nam tudi današnja struktura ZSO (vedno bolj) daje podobno sliko. V tem okviru velja

47 Več glej v Boris Jesih, Možnosti političnega povezovanja manjšine z novimi političnimi gibanji v Avstriji. Raziskovalna naloga. Ljubljana 1988.

48 Primerjaj predstavitev na [www/elnet.at](http://www.elnet.at).

49 Marjan Sturm, Poročilo na občnem zboru ZSO 20. 1. 1996, 8–9. Rokopis hrani Arhiv INV.

50 Prim. Reginald Vospersnik, v: Zvest domu, narodu in Bogu, 40 let Narodnega sveta koroških Slovencev, 10 let smrti dr. Joška Tischlerja. Celovec 1989, 57.

51 Da so take povezave obstajale, dokazuje na primer izstop funkcionarjev NSKS iz SPÖ leta 1976 (Warasch, Smolle).

posebej omeniti tudi posebno slovensko frakcijo znotraj SPÖ, ki je, kot smo videli, zelo tesno povezana z ZSO. Po letu 1965 je to bilo očitno tako v dnevni politiki kot tudi pri volitvah, "saj je v njej videla stranko odvisnega človeka, to je stranko delavca, malega in srednjega kmeta, stranko socialnega, kulturnega in gospodarskega napredka".⁵² Lahko bi rekli, da je do prekinitve tesnejših odnosov prišlo leta 1974, ko je oportunistem SPÖ do manjšine dosegel višek in je takratni predsednik ZSO dr. Franci Zwitter demonstrativno izstopil iz SPÖ. Neposreden povod je bil dogovor treh avstrijskih parlamentarnih strank, da izvedejo posebno štetje za pripadnike slovenske in hrvaške manjšine v Avstriji, in sicer kot pogoj za izpolnitev člena 7 Avstrijske državne pogodbe. Vsekakor s tem niso bile pretrgane vse vezi med ZSO in SPÖ, vendar so se poslej ohranjale preko individualnega članstva. Dejstvo pa je, da v individualnem članstvu z izjemo deželnega poslanca v obdobju 1970-1974 (Hanzi Ogris) Slovenci niso dosegali vidnejših funkcij in vlog v okviru koroške SPÖ. Kot smo ugotovili za obdobje do leta 1985, več kot polovica pripadnikov slovenske manjšine na dvojezičnem ozemlju voli SPÖ, za časa B. Kreiskega je ta številka presegala dve tretjini slovenskih volivcev.⁵³ Šele leta 1990 so se z zgoraj opisano ustanovitvijo posebne frakcije slovenskih socialistov v okviru koroške SPÖ ponovno začele krepiti institucionalne vezi med socialdemokrati in ZSO. Eden glavnih pobudnikov ustanovitve je bil takratni predsednik SPZ Tomaž Ogris, pa tudi današnja predsednica DESKAN, Ana Blatnik (prvi predsednik je bil Tomaž Ogris) je aktivna v ZSO.⁵⁴

Po drugi strani pa se to ne odraža niti v strankini hierarhiji niti na politični ravni, saj slovenski socialdemokrati ne morejo uveljaviti svojega kandidata za deželnozborskega poslanca. Še najštevilčnejše so Slovenci zastopani v okviru SPÖ na občinski ravni, kjer je po njihovih podatkih kar 162 dvojezičnih občinskih odbornikov, kar osem pa jih zaseda županska mesta (povzemamo po www.volksgruppen.spoe.at).

Posamezni pripadniki narodne skupnosti so bili v preteklosti in so še danes aktivni v okviru drugih političnih strank, od katerih ima poleg SPÖ slovensko sekcijo tudi KPÖ. Prav tako pa so posamezni predstavniki slovenske narodne manjšine na Koroškem aktivni v okviru tako imenovane desete zvezne dežele, ki predstavlja organizacijsko obliko sodelovanja avstrijskih narodnih manjšin v stranki Zelenih.

3.2. Samostojni nastopi na volitvah

Po letu 1945 je del slovenske narodne skupnosti samostojno ali v povezavi z drugimi strankami bolj ali manj redno nastopal na občinskih volitvah, volitvah v deželni zbor ter na nekaterih volitvah v državni zbor in zbornice.⁵⁵ Ne glede na obe uspešni koaliciji EL z drugimi strankami za državnozborske volitve še zmeraj velja, da je največ realnih možnosti za uspeh še vedno na občinskih volitvah in volitvah v Koroško kmetijsko zbornico.

Eden glavnih problemov samostojnega nastopanja na volitvah je tudi v tem, da volilni zakonodaja, razen na občinskih volitvah in volitvah v kmetijsko zbornico, praktično

⁵² Več v Marjan Sturm; Feliks Wieser, 30 let

⁵³ Več glej v: Jesih, Avstrijske ..., 147 in dalje.

⁵⁴ Primerjaj tudi Arbeitsgemeinschaft Österreichische Volksgruppen in der SPÖ/Delovna skupnost Avstrijske narodnosti v SPÖ. Klagenfurt/Celovec 1992.

⁵⁵ Dušan Nečak, Die Wahlen in Kärnten nach dem zweiten Weltkrieg. Jahrbuch für Zeitgeschichte. Wien 1978; Dušan Nečak, Volitve na Koroškem po drugi svetovni vojni. Ljubljana 1982; Dušan Nečak, Volitve v kmetijske zbornice na Koroškem po drugi svetovni vojni, v: Zgodovinski časopis 1-2, Ljubljana 1974, 195-116; Janez Stergar, Pregled samostojnega nastopanja Slovencev na koroških volitvah 1861-1976. Koroški koledar 1979, 97-103; Boris Jesih, Avstrijske ..., 169-173; Boris Jesih, Politična ..., 169-173.

ne omogoča izvolitve slovenskega predstavnika v enakopravnem volilnem boju z drugimi kandidati, razen seveda na listah drugih strank, kjer pa so ponavadi Slovenci postavljeni "za vzorec" in na mestih, kjer nimajo skoraj nobene možnosti za izvolitev.

Nastopi na občinskih volitvah

Največ možnosti za uspeh na volitvah imajo koroški Slovenci na občinskih volitvah. Slovenske stranke so s svojimi listami kandidirale na vseh občinskih povojnih volitvah. Pregled uspešnosti nam do leta 1970 kaže stalno padanje glasov slovenskih list, po tem letu pa beležimo porast, ki se je na zadnjih občinskih volitvah ustalil pri 56 občinskih odbornikih.

Nastopi slovenskih list na občinskih volitvah na Koroškem po letu 1945

1950 – 32 slovenskih list, 4756 glasov, 75 odbornikov
1954 – 28 slovenskih list, 4076 glasov, 58 odbornikov
1958 – 24 slovenskih list, 3685 glasov, 40 odbornikov
1964 – 21 slovenskih list, 3361 glasov, 37 odbornikov
1970 – 17 slovenskih list, 2514 glasov, 25 odbornikov
1973 – 19 slovenskih list, 3908 glasov, 40 odbornikov
1979 – 23 slovenskih list, 4463 glasov, 44 odbornikov
1985 – 22 slovenskih list, 4879 glasov, 44 odbornikov
1991 – 25 slovenskih list, 5074 glasov, 50 odbornikov
1997 – 23 slovenskih list, 5527 glasov, 56 odbornikov
2003 – 24 slovenskih list, 5632 glasov, 52 odbornikov

Čeprav občinske volitve najbolj od vseh volitev nagovorijo slovenskega volilca in je samostojni nastop na njih še najbolj realen, je treba posebno pri teh volitvah upoštevati, da se slovenski volilci odločajo tudi za stranke večinskega naroda, oziroma da slovenski kandidati kandidirajo na njihovih listah in so na njih tudi izvoljeni. Če primerjamo število glasov, ki jih dosežejo posamezne občinske liste skupaj, in pa tistega, ki ga na deželnozborskih volitvah dosega EL, precej hitro ugotovimo, da je tudi med Slovenci interes za volitve na občinski ravni večji kot za volitve na drugih ravneh. Prav tako so občinske volitve še vedno priložnost, da ob siceršnjih različnih pogledih na samostojno nastopanje na volitvah med obema osrednjima organizacijama, obe vidita nastop na njih kot koristen za celotno narodno manjšino.

Nastopi na državnozborskih volitvah

Leta 1949 je kandidirala slovenska Demokratična fronta delovnega ljudstva, ki je osvojila le 2.088 glasov, kar je bilo seveda veliko premalo, da bi lista dosegla kakršen koli uspeh. Leta 1953 pa je kandidirala Krščanska demokratska stranka, ki z 3.668 glasovi, kolikor jih je osvojila, prav tako ni dosegla uspeha. Leta 1983 je Koroška enotna lista nastopila v koaliciji z Zeleno alternativno listo Avstrije. V isti koaliciji je bil leta 1986 takratni predsednik KEL Karel Smolle kot predstavnik manjšin izvoljen v avstrijski parlament. Koalicija je pred volitvami leta 1990 razpadla. Leta 1995 je Enotna lista nastopila na državnozborskih volitvah v koaliciji z Liberalnim forumom. Po odstopu enega od poslancev LF je od junija 1998 do oktobra 1999 v avstrijskem parlamentu funkcijo državnozborskega poslanca ponovno opravljal Karel Smolle.

Nastopi na deželnozborskih volitvah

V drugi avstrijski republiki so za razliko od prve do sedaj propadli vsi poskusi, da bi s samostojnim nastopom na volitvah v koroškem deželnem zboru dobili slovenskega poslanca. Leta 1949 sta kandidirali dve slovenski listi, in sicer Krščanska ljudska stranka in Demokratična fronta delovnega ljudstva, ki sta skupaj osvojili 6.739 glasov ali 2,7 odstotka. Leta 1953 je Krščanska demokratska stranka osvojila 3.982 glasov ali 1,5 odstotka, Koroška volilna skupnost je leta 1965 osvojila 4.272 glasov ali 1,6 odstotka. Najbližje samostojnemu mandatu so bili Slovenci leta 1975, ko je Koroška enotna lista (KEL) osvojila 6.130 glasov, kar je bilo za nekaj sto glasov premalo za dosego mandata. Tudi po številu prejetih glasov je bil to eden največjih uspehov pri samostojnem nastopanju na volitvah. KEL je nastopila tudi na volitvah leta 1979 in osvojila 4.279 glasov.

Stranka je leta 1989 v koaliciji z Alternativno listo in z gibanjem proti ločevanju v šolah pod skupnim imenom Anderes Kärnten/Drugačna Koroška kandidirala tudi na deželnozborskih volitvah. Lista je nastala z namenom, da bo po nekajletnih prerekanjih okoli dvojezične šole na Koroškem ustvarila boljše klimo v deželi v smeri sožitja, enakopravnosti in demokracije. Lista s 5.796 osvojenimi glasovi prav tako ni uspela prodreti v koroški deželni zbor.

Že pod imenom Enotna lista/EL je stranka nastopila tudi na volitvah leta 1994 in osvojila 3.324 glasov. Leta 1999 je EL nastopila v volilni koaliciji pod imenom Demokratie 99. Pri deželnozborskih volitvah je treba upoštevati, da zaradi majhnim, še posebno pa manjšinskim strankam nenaklonjenega volilnega reda, Enotna lista praktično nima nobenih možnosti, da bi osvojila zadostno število glasov za uvrstitev v koroški deželni zbor. Poleg tega pa posebno na deželnozborskih volitvah največji del slovenskih volilcev voli ostale politične stranke.

Slovenci tako kot pri občinskih volitvah tudi na deželnozborskih volitvah volijo tudi druge stranke, predvsem Socialdemokratsko stranko Avstrije, Avstrijsko ljudsko stranko, Zelene in Komunistično stranko Avstrije. Vendar vidnejšega uspeha, razen na deželnozborskih volitvah 22. 2. 1970, ko Slovenci niso samostojno kandidirali na strankarskih listah, slovensko govoreči kandidati niso dosegli. Na teh volitvah je bil za mandatno obdobje 1970-1974 za poslanca v koroškem deželnem zboru, in sicer na listi SPÖ, izvoljen podpredsednik ZSO Hanzi Ogris. Do danes je to še vedno edini aktivni slovenski politik, ki je do sedaj dosegel uspeh na volitvah v koroški deželni zbor.

Volitve v Kmetijsko zbornico

Slovenci so uspešno samostojno nastopali na vseh volitvah v koroško kmetijsko zbornico. V 23. 11. 1947 nanovo oblikovano Koroško kmetijsko zbornico je deželna vlada brez soglasja Slovencev imenovala tri zastopnike. Na volitvah leta 1951 je slovenska lista pod imenom Kmečka gospodarska zveza prejela 1.931 glasov in osvojila dva mandata. Na volitvah leta 1956 je lista prejela 1.581 glasov, kar je zadostovalo le za enega zastopnika. Na volitvah 19. 11. 1961 je prejela 1.821 glasov in en mandat, na volitvah 1966 1.289 glasov in en mandat, na volitvah 1971 1.335 glasov in enega zastopnika, na volitvah 1976 – pod imenom Skupnost južnokoroških kmetov – 1.413 glasov in enega zastopnika, pod istim imenom so kandidirali tudi na volitvah 15. 11. 1981, kjer so prejeli 1.625 glasov in enega zastopnika, na volitvah 16. 11. 1986 sta bila na slovenski listi izvoljena dva zastopnika, ki sta prejela 1.945 glasov. Na volitvah 1. 12. 1991 1.932 glasov (Janko Zwitter in Ignac Domej) in na volitvah 16. 11. 1996 1.960 glasov in prav tako dva zastopnika (J. Zwitter in I. Domej). Na volitvah leta 2001 je

osvojila 1.983 glasov in prav tako dva mandata (I. Domej, Franc Jožef Smrtnik).

Na zadnjih volitvah v kmetijsko zbornico je prišlo do spremembe, saj potem, ko sta bila oba zastopnika v kmetijsko zbornico vsak iz enega političnega pola, na kandidatno listo ni bil uvrščen zastopnik, ki ga je podpirala ZSO. Po mnenju nekaterih je bila tako izgubljena možnost, da bi v kmetijski zbornici Slovenci imeli tri zastopnike. Nekateri slovenski kmetje na volitvah v Koroško kmetijsko zbornico nastopajo tudi na listi socialdemokratov.

3.3. Šolstvo kot osnova za preživetje manjšine

Po podpisu Avstrijske državne pogodbe 15. maja 1955 se je odnos avstrijskih oblasti do Slovencev na Koroškem močno spremenil. Po podpisu so bile obnovljene organizacije, kot je Kärntner Heimatdienst/KHD in Schulverein Südmark, katerih glavna dejavnost je bila naperjena proti slovenski manjšini,⁵⁶ kar je bilo še posebno prisotno na šolskem področju. Če je z ustanovitvijo Zvezne gimnazije za Slovence leta 1957 kazalo, da se bodo razmere na šolskem področju začele urejati, je sočasno že bila pripravljena akcija za demontažo obvezne dvojezične šole. Njene posledice so bile verjetno do danes največji udarec za manjšino v drugi avstrijski republiki, prišlo je namreč do odprave obveznega dvojezičnega šolstva. Uredba o obveznem dvojezičnem šolstvu je bila označena kot prisila, ki je bila sprejeta pod pritiskom zasedbenih oblasti. Čeprav so deželne oblasti to trditev zavrnile, je bila po organiziranih šolskih stankah obvezna dvojezična šola leta 1958 odpravljena. Poslej so bili dvojezičnega pouka deležni samo tisti učenci, ki so jih starši k temu predhodno prijavili, pa še to samo v prvih treh razredih. Z organizacijo šolskih stank in napovedjo širših demonstracij so prisilili koroško deželno vlado, da je že leta 1958 izdala odlok, s katerim so starši dobili pravico, da svoje otroke iz dvojezičnih šol izpišejo. Odloku je sledil strahovit pritisk na starše za odjavo otrok. Tako se je od 12.774 otrok od dvojezičnega nemško-slovenskega pouka v osnovnih šolah odjavilo 10.588. Kljub tudi avstrijskim ugotovitvam o nezakonitosti odloka je dunajski parlament leta 1959 sprejel zakon o manjšinskem šolstvu, ki je dokončno odpravil obvezno dvojezično šolstvo. Dogajanje je vplivalo na odnose med državama. Jugoslovanska vlada je že 4. 10. 1958 z noto uradno protestirala zoper dogodke na Koroškem, v kateri je poudarila, da odlok zmanjšuje dosedanje pravice na področju šolstva in da je v nasprotju s členom 7 Avstrijske državne pogodbe. Avstrijska vlada je 11. 10. 1958 z noto zavrnila jugoslovanski protest, Jugoslavija pa je z novo noto 3. 11. 1958 izrazila nezadovoljstvo nad avstrijskim odgovorom, opozorila na obstoj in aktivnost nacionalističnih organizacij na Koroškem in pozvala avstrijsko vlado, naj sprejme ustrezne ukrepe za preprečitev takega razvoja dogodkov. Pred sprejetjem zakona leta 1959 je Jugoslavija izročila Avstriji Memorandum o vprašanju slovenske manjšine na Koroškem. Tik pred sprejetjem zakona v dunajskem parlamentu je Jugoslavija še enkrat protestirala z noto, v kateri je opozorila na nepripravljenost avstrijskih oblasti za sodelovanje z manjšino, na protimanjšinsko delovanje posameznih organi-

56 Že dve leti po podpisu Avstrijske državne pogodbe leta 1955 je bil KHD kljub izrecni prepovedi protislovenskih organizacij v členu 7 ADP ponovno obnovljen (24. 1. 1957). Danes KHD sestavlja po lastnih izjavah več organizacij s približno 25.000 člani. Povezuje se tudi z drugimi skrajno desnimi organizacijami v Avstriji; prek svojih članov ima neposreden vpliv na nekatere avstrijske politične stranke (Svobodnjake in Avstrijsko ljudsko stranko, deloma tudi na Socialdemokratsko stranko Avstrije). KHD je bil pobudnik skoraj vseh ukrepov avstrijskih oblasti v škodo koroških Slovencev. O dejavnosti in protislovenski naravi te in še nekaterih drugih organizacij glej več med drugim v Handbuch des österreichischen Rechtsextremismus. Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes. Wien 1993; Martin Fritzl, Der Kärntner Heimatdienst. Celovec 1990.

zacij, katerih dejavnost bi Avstrija morala v skladu s 7. in 9. členom ADP prepovedati. Ob sprejetju zakona je Jugoslavija dne 21. 4. 1959 protestirala še z eno noto. Jugoslovanski državni sekretar za zunanje zadeve Koča Popović je 13. 4. 1959 v svojem govoru v zvezni skupščini obžaloval, ker avstrijska stran ni bila pripravljena ustvariti razmer za normalno življenje manjšine, kar bi bila tudi vzpodbuda za boljše razumevanje in tesnejše sodelovanje med državama. Protesti niso bili uspešni.⁵⁷

Šolski sistem je do danes doživel še nekaj bistvenih sprememb. Najbolj bistvena je vsekakor bila ločitev šolarjev po jeziku, ki jo je leta 1988 prinesel novi šolski zakon. Povod zanj je bila ponovno akcija "koroških domovinskih organizacij". Leta 1983 je po iniciativi KHD Svobodnjaška stranka Avstrije vložila zakonski predlog o ločenih osnovnih šolah, na podlagi katerega je deželna šolska komisija izdelala t. i. šolski model, ki so ga koroški Slovenci ob široki solidarnostni podpori strokovnih in drugih krogov v Avstriji odklanjali. Leta 1987 je bila priprava novega modela zaupana zvezni pedagoški komisiji, ki je pripravila nov model. Osrednje organizacije koroških Slovencev so predlagane rešitve ves čas zavračale. Priprava reforme zakonodaje je sprožila val protestov v Sloveniji, ki so se odražali tudi v stikih na meddržavni ravni. O tem vprašanju sta govorila zvezni sekretar za zunanje zadeve Raif Dizdarević in avstrijski zunanji minister Alois Mock v okviru rednega letnega sestanka zunanjih ministrov Jugoslavije in Avstrije v Gradcu 20. 11. 1987. V pogovorih, ki so po časopišnih poročilih potekali v sproščenem in prijateljskem ozračju, sta ministra ob strani pretehtala tudi položaj slovenske manjšine na Koroškem. Ministra sta izrazila različni stališči do načrtovane spremembe šolske zakonodaje, vendar je bilo poudarjeno, da bo vprašanje rešeno z dialogom leta 1987. Pred srečanjem je na tiskovni konferenci predlagani model zavrnil veleposlanik A. Stanič v upanju, da se ne bo sprejel brez soglasja manjšine. Še isti mesec je o tem v zvezni skupščini še enkrat govoril Raif Dizdarević, ki je predlagani zakonski predlog označil kot ločevanje v deželi, z vsemi posledicami, ki jih ima takšna politika. Več je bilo protestov v Sloveniji. Posebne izjave so sprejeli Predsedstvo Slovenije, Republiška konferenca SZDL in številni drugi organi. Slovenija je v medsebojnih stikih s Koroško večkrat opozorila na to vprašanje. Slovenski strani je Dizdarević obljubil, da bo vprašanje odprl na konferenci o varnosti in sodelovanju.⁵⁸

Avstrijski parlament je leta 1988 šolski zakon sprejel tudi ob soglasju slovenskega poslanca na listi zelenih v avstrijskem parlamentu, v Jugoslaviji pa so notranjepolitična vprašanja postajala važnejša od zunanjepolitičnih in tudi manjšinskih. Prav prvo pomeni tudi zarezo v delovanju obeh osrednjih slovenskih organizacij, ki sta se v politični strategiji vedno bolj odmikali druga od druge. Predvsem levi politični pol je ob izredno močni solidarnostni podpori skoraj vseh delov avstrijske družbe glasovanje slovenskega poslanca za sporni šolski zakon sprejel kot nesprejemljivo.

Leta 1989 je avstrijsko ustavno sodišče ugodilo pritožbi slovenske družine in praktično razširilo pravico dvojezičnega šolstva na območje celotne Koroške, kar je omogočilo ustanovitev javne dvojezične šole v Celovcu.⁵⁹ S posebno odločbo pa je ustavno sodišče leta 2000 omogočilo dvojezični pouk tudi na predšolski stopnji in v četrtem raz-

57 Več glej Dušan Nečak, Avstrijsko-jugoslovanski odnosi po drugi svetovni vojni s posebnim ozirom na manjšinsko vprašanje, v: Koroški Koledar 1979, Celovec 1978, 58–66; Vera Klopčič, Vključenost manjšinskega vprašanja v uradne meddržavne stike med Avstrijo in Jugoslavijo. Ljubljana 1985 (dalje: Vera Klopčič, Vključenost ...), 15–19.

58 Odmevi v Avstriji in Jugoslaviji so zbrani v: (ur.) Silvo Devetak: Majda Šulc; Boris Jesih, Šolstvo za Slovence na Koroškem – sožitje ali ločevanje? Ljubljana 1988.

59 Odločba avstrijskega ustavnega sodišča VfSlg. 12.245/1989.

redu na ljudskošolski stopnji.⁶⁰ Poudariti je treba tudi problem dvojezičnih vrtcev (slednjih ADP izrecno ne predvideva, a so glede na cilj tega člena logični), ki delujejo večinoma na zasebni osnovi in zelo težko pridobijo status javnih zavodov. Na področju predšolske vzgoje je trenutno 16 dvojezičnih vrtcev, od tega polovica zasebnih.⁶¹

Posebno v zadnjem desetletju se je število prijav k dvojezičnemu pouku ob hkratnem padcu znanja slovenščine otrok ob vstopu v šolo povečalo, kar gre deloma tudi na račun tega, da tudi nemško govoreči prebivalci Koroške v vse večjem številu prijavljajo svoje otroke k dvojezičnemu pouku.⁶² Poleg gimnazije deluje v Celovcu od leta 1991 tudi Dvojezična trgovska akademija, prav tako pa od leta 1989 v Šentjakobu v Rožu tudi Višja šola za gospodarske poklice. V šolskem letu 2001/2002 je bilo na območju veljavnosti manjšinskega šolskega zakona (vključno s Celovcem) 65 šol, na katerih je bilo k dvojezičnemu pouku prijavljenih 1.838 učencev. Slovensko gimnazijo je v tem šolskem letu obiskovalo 477 učencev, trgovsko akademijo 133 in višjo šolo za gospodarske poklice 118 učencev. Del šolarjev se je na obeh stopnjah višjih izobraževalnih šol učil slovenščino kot dodatni predmet ali tuji jezik. Po poročilu deželnega šolskega sveta je v tem šolskem letu na območju celotne Koroške bilo v šoli deležnih na enega od zgoraj opisanih načinov pouka slovenskega jezika 3.210 učencev.⁶³

Kljub relativno ugodnim številčnim kazalcem strokovnjaki in predstavniki manjšine opozarjajo na številne pomanjkljivosti, ki jih ima obstoječi sistem dvojezičnega šolstva. Mreža ljudskih šol je sicer zadostna, pouk v slovenščini pa nikakor ne (slovenščine je premalo, odrinjena je na poznejše učne ure, učitelji dostikrat niso primerno usposobljeni – problem kadra na Pedagoški akademiji); pouk ni učinkovit, ker zanj ni pogojev. Odprto je vprašanje imenovanja ravnateljev na dvojezičnih šolah, ki morajo, če hočejo dvojezične šole biti uspešne, biti dvojezični. V zadnjih letih se pojavlja problem zapiranja manjših podružničnih dvojezičnih šol, s čimer se bistveno poslabšuje dostopnost do primerne jezikovne izobrazbe otrok, slovenščina kot učni jezik se močno marginalizira.⁶⁴

3.4. Mirna šestdeseta, izbruh nemškega nacionalizma v začetku sedemdesetih let ter vpliv manjšinske problematike na odnose med Slovenijo in Avstrijo

Po letu 1960 je Avstrija začela normalizirati odnose z organizacijami slovenske manjšine, krepili pa so se tudi odnosi z Jugoslavijo in s Slovenijo. Temu so sledili tudi obiski avstrijskega zunanjega ministra dr. Bruna Kreiskega (16.-19. 3. 1960) v Jugoslaviji in še istega leta jugoslovanskega predsednika Koče Popoviča na Dunaju (24.-27. 11. 1960). Tudi z jugoslovanske strani je bilo ocenjeno, da se odprta vprašanja med avstrijsko vlado in manjšino rešujejo uspešno. Že v Beogradu so v skupnem poročilu

60 Jahresbericht über das Schuljahr 2001/2002. Erstellt von Thomas Ogris und Dr. Theodor Domej, 71.

61 Od leta 2000 dalje je predšolska vzgoja urejena z Koroškim zakonom za otroške vrtce z dne 12. 7. 2000 (K-K6F6), Kärntner Landesgesetzblatt, 2001, 37.

62 Vladimir Wakounig, Manjšinsko šolstvo na Koroškem, trendi – vprašanja – perspektive, v: Razprave in gradivo 33, Ljubljana 1998, 121–130; isti, Manjšinsko šolstvo v zrcalu občinskega prebivalstva, v: Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru III, Ljubljana 2002, 77–103; glej tudi Pavle Apovnik, Pravno varstvo slovenske manjšine na Koroškem in Štajerskem, Dobrovo 1999 (rokopis); Vida Obid; Mirko Messner; Andrej Leben, Haiders Exserzierfeld, Wien 2002, 64–78. Obid, Messner, Leben: Haiders Exserzierfeld, Wien 2002, 64–78.

63 Jahresbericht über das Schuljahr 2001/2002. Erstellt von Thomas Ogris und Dr. Theodor Domej, 117–188.

64 Več o tem tudi Vladimir Wakounig, Manjšinsko šolstvo na Koroškem, trendi – vprašanja – perspektive, v: Razprave in gradivo 33, Ljubljana 1998, 121–130; glej tudi Pavle Apovnik, Pravno varstvo slovenske manjšine na Koroškem in Štajerskem, Dobrovo 1999 (rokopis).

poudarili, da spada ureditev manjšinskega varstva v notranje odnose Avstrije, toda izkušnje iz preteklosti kažejo, da je omejevanje pravic jugoslovanskih manjšin v Avstriji neugodno vplivalo na bilateralne odnose. Leta 1962 predsednik ljudske skupščine Miha Marinko obišče Celovec.⁶⁵

Vzporedno s tem je leta 1965 prišlo do normalizacije odnosov med obema manjšinskima organizacijama in Slovenijo oziroma Jugoslavijo. Predvsem je šlo za normalizacijo odnosov z NSKS, ki je kljub temu od srede 60. let dalje vzpostavljala tvorne odnose z Jugoslavijo oziroma s Socialistično republiko Slovenijo. Čeprav je bil po drugi strani do srede 60. let tudi odnos NSKS do Slovenije precej hladen, nekatere raziskave kažejo, da ta odnos že ob nastanku NSKS le ni bil tako hladen, saj obstaja kar nekaj indicov, da je ustanovitev NSKS materialno podpirala takratna slovenska politika. Odnosi z Jugoslavijo oziroma s Slovenijo so se dokončno normalizirali novembra 1965 ob obisku skupne delegacije obeh osrednjih organizacij v Sloveniji, do katerega je prišlo na povabilo Izvršnega sveta SR Slovenije. Pozneje so bili odnosi med Slovenijo in obema organizacijama večinoma enakopravni. Začeli so se tudi medsebojni obiski med političnimi predstavniki Slovenije in Koroške. Leta 1965 je prišlo do stika na najvišji ravni. Na povabilo predsednika Tita in jugoslovanske vlade je Jugoslavijo obiskal vršilec dolžnosti predsednika Republike Avstrije in zveznega kanclerja dr. Josef Klaus. Ob obisku v Beogradu so v skupnem poročilu poudarili, da jugoslovanska stran ceni prizadevanja avstrijske vlade pri reševanju vprašanj naših etničnih skupin in da bi nadaljnja izpolnitev člena 7. Avstrijske državne pogodbe še bolj prispevala k utrditvi položaja manjšin kot mostu med državama. Podobno sta tudi ob Titovem obisku v Avstriji med 13. in 17. 2. 1967 obe strani izrazili zadovoljstvo nad nadaljnjim napredkom manjšinskega področja v Avstriji, v ospredju pogovorov pa je bilo vprašanje ugotavljanja manjšin. Konec leta 1968 je Jugoslavijo obiskal tudi avstrijski predsednik Franz Jonas; takrat je jugoslovanska stran pozdravila avstrijsko pripravljenost, da v sodelovanju z manjšino še naprej rešuje odprta vprašanja. V 60. letih ob izboljšanju odnosov med državama manjšinsko vprašanje ni bilo obravnavano kot prednostna tema, ob ukinitvi vizumov leta 1965 pa je Bruno Kreisky v intervjuju za radio Ljubljana izjavil, da mu je zelo dobro znano, da obstajajo še neizpolnjene želje, da pa je vlada s svoje strani že doslej veliko storila, da bi tem željam ugodila.⁶⁶

Ko se je leta 1970 manjšinsko vprašanje znova zaostrojilo, so se poslabšali tudi odnosi med Jugoslavijo in Avstrijo. Začelo se je z mogočno proslavo 50. obletnice koroškega plebiscita, ki je bila predvsem protislovensko in protijugoslovansko obarvana, in s skrutitvijo partizanskih spomenikov na Koroškem. Že pred proslavo je glasilo KHD *Ruf der Heimat* zapisalo, "da bo zgodovina na Koroškem potegnila končno črto šele takrat, ko enega izmed narodov ne bo več".⁶⁷

Izbruh nemškega nacionalizma na Koroškem je bil viden tudi na drugih področjih in v vsakdanjem življenju. Nedvomno je, da je del avstrijske politike hotel situacijo popraviti. V ta kontekst sodi delna rešitev problematike dvojezičnih topografskih napisov. Na to kaže tudi napoved pozitivnih ukrepov ob neuradnem obisku takratnega avstrijskega zunanjega ministra Rudolfa Kirchschlägerja v Zagrebu (februarja 1972), kjer je napovedal, da bo z avstrijske strani kmalu prišlo do spodbude, ki bo pomagala pri reševanju še odprtih manjšinskih vprašanj. Aprila istega leta je Avstrijo obiskal predsednik Zveznega izvršnega sveta Djemal Bjedić in zopet so mu pri obravnavanju

65 Dušan Nečak, Avstrijsko-jugoslovanski odnosi po drugi svetovni vojni, s posebnim ozirom na manjšinsko vprašanje, v: Koroški Koledar 1979, Celovec 1978, 58–66.

66 Več glej npr. Dušan Nečak, Koroški ..., 133–140; Vera Klopčič, Vključenost ..., 20–25.

67 Ruf der Heimat. Klagenfurt, oktober 1970, št. 14.

manjšinskega vprašanja zagotovili, da bo Avstrija vedno pospeševala in podpirala interese manjšin. Julija 1972 je prišlo do sprejema znanega zakona o dvojezičnih topografskih napisih.⁶⁸ Zakon, ki je bil sprejet samo z glasovi socialističnih poslancev, je predvidel 205 krajev na južnem Koroškem, v katerih je treba poleg nemških namestiti tudi dvojezične topografske napise. Zakon, ki kljub temu, da je pokrival celotno ozemlje, nikakor ni bil zadovoljiv za slovensko narodno manjšino, saj je zajemal le dobro četrtino krajev na dvojezičnem ozemlju, je sprožil silovite reakcije nemškonaacionalnih sil. Nemški nacionalisti so v nekaj nočeh na silo odstranili vse postavljene dvojezične napise.⁶⁹ Jugoslavija je 6. novembra 1972 z noto protestirala pri avstrijski vladi zaradi napada na dvojezične napise na Koroškem, s katerimi so nemški nacionalisti preprečili izvedbo zakona o dvojezičnih topografskih napisih. Avstrija je v odgovoru na jugoslovansko noto 11. novembra 1973, v kateri je zavrnila jugoslovanske trditve in izrazila željo po dialogu z manjšinami ter naštela ukrepe, ki jih je sprejela v korist slovenske manjšine v Avstriji (npr. ustanovitev gimnazije, finančno pomoč manjšinskim organizacijam in društvom). Jugoslavija je 13. 2. 1973 Avstriji izročila novo noto v zvezi z obveznostmi, ki se nanašajo na pravice in zaščito slovenske manjšine v Avstriji. Jugoslavija je 17. 5. 1973 Avstriji predala še platformo za bilateralno delo na odprtih vprašanjih in konstruktivno pokazala na poti za rešitev manjšinskega vprašanja, za izvedbo arhivskega dogovora iz leta 1923 in za vračanje kulturnih dobrin. Avstrija je na platformo odgovorila šele čez slabo leto (2. 7. 1974) in v odgovoru zavrnila vse predloge in zahteve, hkrati pa zatrdila, da se položaj manjšin v Avstriji ni poslabšal. Z noto pa je Avstrija tudi napovedala, da bo varstvo slovenske (in hrvaške) manjšine pogojevala z njenim številom. S ponovno noto 27. 12. 1974 je Jugoslavija zavrnila avstrijski odgovor kot nesprejemljiv ter zatrdila, da v celoti ostaja pri svojih trditvah. Leta 1975 je ob 20-letnici podpisa Avstrijske državne pogodbe Zvezni izvršni svet v izjavi za tisk opozoril, da določila 7. člena niso izpolnjena ter da je to razlog za poslabšanje odnosov med državama. Avstrijski kancler je izjavo označil za nevzdržno in za vmešavanje Jugoslavije v notranje avstrijske odnose, kot tudi za miniranje avstrijskega ugleda v svetu, prav tako se je zavzel za trdo politiko do sosedu. Odprtih vprašanj niso rešili niti ob obisku avstrijskega kanclerja dr. Bruna Kreiskega v Jugoslaviji, ki je bil 29. 12. 1975 na Brdu pri Ljubljani – s predsednikom Titom in Edvardom Kardeljem – na njegovo iniciativo. Kreisky je priznal Jugoslaviji pravico do zaskrbljenosti za njeni manjšini ter zagotovil, da Avstrija ve, da je treba odločbe Državne pogodbe izpolniti.⁷⁰

Najbolj neposredno je stališča Jugoslavije o položaju manjšin in avstrijsko-jugoslovanskih odnosih podal novembra 1976 takratni član predsedstva SFRJ Edvard Kardelj v avstrijski reviji *Profil*.⁷¹ Kardelj je ob izredno ostrih ocenah položaja slovenske manjšine v Republiki Avstriji in zahtevah po ureditvi njenega položaja poudaril, da Jugoslavija vidi rešitev spora predvsem v nadaljnjih dvostranskih pogovorih med obema državama.

Leta 1976 je prišlo do podpisa tristranskarskega sporazuma, ki je omogočil spreje-

⁶⁸ BGBl, 27. 7. 1972, 270.

⁶⁹ Več glej tudi Dušan Nečak, Kronologija važnejših dogodkov na južnem Koroškem od septembra 1972 do avgusta 1973. Ljubljana 1973.

⁷⁰ Več glej tudi v: Problem manjšin v jugoslovansko-avstrijskih odnosih (kjer so tudi ponatisnjene izmenjane note). Beograd 1977.

⁷¹ Profil je intervju objavil 23. 11. 1976 v močno skrajšani obliki. Celotno besedilo v slovenskem jeziku je bilo objavljeno v knjigi Problem manjšin v jugoslovansko-avstrijskih odnosih (Beograd 1977), ter tudi v slovenskem in nemškem jeziku v zborniku Koroški Slovenci v Avstriji včeraj in danes (Ljubljana 1984).

manje manjšinske zakonodaje na podlagi konsenza treh v parlamentu in koroškem deželnem zboru zastopanih političnih strank. Na podlagi sporazuma je bilo leta 1976 najprej izvedeno štetje posebne vrste, istega leta pa sprejeta t. i. restriktivna sedmojuljska zakonodaja z izvršnimi uredbami (1977). Gre za tako imenovani zakon o narodnostnih skupnostih, na podlagi katerega so bile leta 1977 sprejete še štiri uredbe, s katerimi so bila določena območja, na katerih je treba namestiti dvojezične topografske napise; določena sodišča, upravni in drugi organi ter uradi, pred katerimi je slovenščina dovoljena kot uradni jezik; določene slovenske oznake za naselja; predvideno oblikovanje narodnostnih sosvetov pri avstrijskem zveznem kanclerju.⁷² Šlo je za najobširnejšo ureditev manjšinske zakonodaje po letu 1955, ki je bila sprejeta v popolnem nasprotovanju manjšine. Glavni pomanjkljivosti zakonodaje sta njena restriktivnost, predvsem pa njeno neizvajanje.⁷³

Takratni predsednik ZSO Feliks Wieser je tristrankarski sporazum označil kot nedemokracičen, neparlamentaren instrument, ki rabi nacionalističnim krogom na Koroškem.⁷⁴ Opozorimo naj, da so tristrankarski sporazum podpisali tako predsedniki strank v deželi kot na zvezni ravni in kot tak zanika znano podajanje žogice iz zveze na deželo in obratno. Vpliv strank na Koroškem na manjšinsko politiko pa je že zaradi položaja v razmerju političnih sil na Koroškem odločilen. Na manjšinskem področju so se torej tri vodilne avstrijske stranke poenotile o osnovnih političnih izhodiščih. Tristrankarski sporazum je omogočil koroškim političnim strankam, da so v okviru svojih medsebojnih obračunavanj manjšinsko vprašanje postavile na drugi tir. Lahko rečemo, da je manjšinsko vprašanje po podpisu tristrankarskega sporazuma prenehalo biti ključno vprašanje predvolilnega boja. S tristrankarskim sporazumom pa so dobile, preko predstavnikov Svobodnjaške in Ljudske stranke Avstrije, neposredno pravico do soodločanja tudi koroški Heimatdienst in druge protimanjšinske organizacije na Koroškem.⁷⁵

Pod kakšnim pritiskom je bila avstrijska vlada, kaže na primer dejstvo, da sta se oba predsednika osrednjih organizacij koroških Slovencev v italijanskem Vidmu skrivaj srečala z avstrijskim zunanjim ministrom Pahrom. Jugoslovanska politika pa je poskušala na Avstrijo vplivati tudi preko "tretje sile", predvsem preko prijateljev v socia-

72 Gre za Zvezni zakon o pravnem položaju narodnih skupin v Avstriji (Bundesgesetz von 7. Juli 1976 über die rechtliche Stellung von Volksgruppen in Österreich-Volksgruppengesetz (BGBl 118/1976); Uredba avstrijske zvezne vlade o sosvetih narodnostnih skupin (Verordnung der Bundesregierung vom 18. Jänner 1977 über der Volksgruppenbeiräte – BGBl 13/1977); Uredba avstrijske zvezne vlade o določitvi območij, v katerih je treba namestiti topografske napise v nemškem in slovenskem jeziku (Verordnung der Bundesregierung vom 31. Mai 1977 über die Bestimmung von Gebietsteilen in denen topografische Bezeichnungen in deutscher und slowenischer Sprache anzubringen sind – BGBl 69/1977); Uredba avstrijske zvezne vlade o določitvi sodišč, upravnih organov in drugih uradov, pred katerimi je slovenski jezik dovoljen kot uradni jezik dodatno k nemškemu jeziku (Verordnung der Bundesregierung vom 31. Mai 1977 über der Bestimmung der Gerichte, Verwaltungsbehörden und sonstigen Dienststellen, vor denen die slowenische Sprache zusätzlich zur deutschen Sprache als Amtssprache zugelassen wird – BGBl 307/1977) in Uredba avstrijske zvezne vlade o določitvi slovenskih oznak za naselja (Verordnung der Bundesregierung vom 31. Mai 1977, mit der die slowenischen Bezeichnungen für Ortschaften festgesetzt werden – BGBl 308/1977).

73 Posamezne uredbe ne veljajo v vseh občinah dvojezičnega ozemlja, tako je po nekaterih podatkih glede možnosti uveljavljanj posameznih pravic določiti kar trinajst kategorij dvojezičnih občin. Teritorialno in vsebinsko restriktivnost posameznih uredb pa je v dveh odločbah izpodbilo tudi avstrijsko ustavno sodišče. Bistvo je, da je prišlo do znižanja 25-odstotne klavzule deleža slovenskega prebivalstva, ki ga določa Zakon o narodnih skupnostih, na 10 odstotkov, in sicer za rabo slovenščine kot uradnega jezika pri upravnih organih in pri postavljanju dvojezičnih topografskih napisov. Primerjaj odločbo avstrijskega ustavnega sodišča V91/99 in V62-63/01.

74 Feliks Wieser, Za enakopravnost Slovencev v Avstriji, v: Vestnik koroških partizanov 3. Ljubljana 1982.

75 Več glej v Jesih, Politična ..., 152–154.

listični internacionali. Na neznano dejstvo nas je opozoril dr. Janko Pleterski v svoji knjigi *Avstrija in njeni Slovenci 1945-1976*, v kateri je opozoril, da je takratni jugoslovanski politik Stane Dolanc preko socialistične internacionale, konkretno Williija Brandta, poskušal vplivati na avstrijskega kanclerja Kreiskega. V pismu Brandtu Kreisky priznava, da je do sporazuma prišlo zato, da bi pomirili nacionalistične tone v obeh opozicijskih strankah.⁷⁶ Sicer pa Jugoslavija uradno manjšinskega vprašanja ni nikoli internacionalizirala.

Odnosi v 80. letih so bili izjemno napeti. Čeprav je bilo v zgodovini kar nekaj poskusov vplivanja na razreševanje manjšinske problematike z nasiljem,⁷⁷ je posebno v 70. letih prišlo do vrste nasilnih (terorističnih) akcij, kot so npr. razstrelitve partizanskih spomenikov, napad na brambovski spomenik v Škocjanu leta 1977 in pa postavitev bombe v Velikovcu, kot tudi vrsta drugih nasilnih akcij. Za večino, z izjemo napada v velikovškem muzeju, ko je avstrijska policija aretirala dva jugoslovanska državljana,⁷⁸ je značilno, da niso bila nikoli raziskana. Še leta 1994 je pisemsko bombo dobil tudi znani slovenski založnik Lojze Wieser. Tovrstna dejanja nikakor niso vplivala na ureditev odprtih vprašanj in na sožitje z nemško govorečo večino na Koroškem.

Jugoslovanska vlada je pred sprejetjem Zakona o narodnih skupnostih avstrijski vladi izročila aide memoire v zvezi z reševanjem njenih obveznosti iz državne pogodbe, s posebnim ozirom na novelo zakona o popisu prebivalstva in zakona o narodnostnih skupinah. Med drugim je bilo v aide memoiru poudarjeno "da /.../ predloga zakonov že tako okrnjene manjšinske pravice in zaščite pogojujeta s predhodnim preštevanjem, kar predstavlja bistveno odstopanje od črke in duha Avstrijske državne pogodbe". Avstrija je trditev zavrnila z argumentacijo, da Jugoslavija o zakonu očitno ni zadosti informirana. Po sprejetju zakona je Jugoslavija z noto še enkrat protestirala pri avstrijski vladi.⁷⁹ Vendar tako ostrih izmenjav mnenj, kot v sedemdesetih letih, nismo več beležili. Odnosi med državama so se začeli izboljševati. Za odnos jugoslovanske politike do manjšin in s tem posredno na jugoslovansko-avstrijske odnose so pomembni sklepi zasedanja jugoslovanskega CK v Karadjordjevu leta 1978, ki so predvideli, da se manjšinsko vprašanje v mednarodnih odnosih ne postavlja več ultimativno, ter da se vprašanje manjšin enakopravno vključi v vse oblike mednarodnega sodelovanja, še posebno na področju gospodarstva in kulture.⁸⁰

Socialistična republika Slovenija je vse bolj prevzemala vlogo zaščitnice slovenske narodne manjšine v Avstriji. Na to je vplivalo tudi, da se je leta 1974 z reformo jugoslovanskega ustavnega sistema povečala vloga republik in pokrajin. V ustavi iz leta 1974 Socialistična republika Slovenija razvija politične, ekonomske, kulturne in druge odnose z mednarodnimi organi in organizacijami, ki so pomembni za položaj in razvoj slovenskega naroda, ter slovenske narodne skupnosti v zamejstvu. Po nekaterih podatkih je v 70. letih v R Sloveniji delovalo kar 36 organov, ki so spremljali in sousmerjali slovensko politiko v mednarodnih odnosih in tudi z manjšinami. V največji meri sta vprašanja manjšin pokrivali Komisija za vprašanja mednarodnih odnosov skupščine SR Slovenije ter Komisija za manjšinska in izseljeniška vprašanja pri SZDL, kot najpomembnejše telo, ki se je v Sloveniji ukvarjalo z manjšinskimi vprašanji in kot tako

76 Prim. Janko Pleterski, *Avstrija in njeni Slovenci 1945-76*, Ljubljana 2000, 224-225.

77 Primerjaj tudi Janez Stergar, *Metode prisilnega raznarodovanja koroških Slovencev s poudarkom na čas po drugi svetovni vojni*, v: *Koroški koledar 1978*, Celovec 1977, 176-180.

78 Prim. npr. *Kärntner Tageszeitung* 19. 9. 1979.

79 To je bila tudi zadnja nota, ki jo je Jugoslavija v zvezi manjšinskim vprašanjem poslala Avstriji.

80 Vera Klopčič, *Vključenost manjšinskega vprašanja v uradne meddržavne stike med Slovenijo in Avstrijo*. INV, Ljubljana 1985.

imelo odločilen vpliv na zunanjo politiko. Samostojne komisije za manjšinska in izseljeniška vprašanja pa so bile ustanovljene na ravni nekaterih občin.⁸¹

Leta 1980 sta se v Gradcu prvič uradno srečala predsednik slovenskega izvršnega sveta Janez Zemljarič in koroški deželni glavar Leopold Wagner. Wagner je prišel na obisk v Ljubljano še isto leto. Čeprav je obisk potekal v prijateljskem vzdušju, sta se obe delegaciji očitno najbolj razhajali prav pri oceni položaja slovenske manjšine na Koroškem. Leta 1985 so vsi trije zbori Skupščine SR Slovenije zasedanje posvetili položaju slovenske narodne skupnosti v zamejstvu in kjer so Slovencem v Italiji in Avstriji izrazili podporo po celoviti brezpogojni zaščiti v pogojih odprte meje in gospodarskega sodelovanja. Nestrinjanje in proteste slovenske strani zaradi razvoja šolskega vprašanja na Koroškem v 80. letih smo že omenili.

Čeprav so se odnosi med Jugoslavijo in Avstrijo v osemdesetih letih izboljšali, pa velja opozoriti na številne oblike sodelovanja med Republiko Slovenijo in Koroško ter še nekaterimi drugimi avstrijskimi deželami, npr. v delovni skupnosti Alpe-Jadran. Še v 90. letih je deloval t. i. Kontaktni komite med Slovenijo in Koroško (ustanovljen 1985), ki je reševal odprta vprašanja in pospeševal sodelovanje. Pa tudi v avstrijski zvezni politiki na najvišji ravni so posvečali Sloveniji izjemno pozornost.

Če je za manjšinsko vprašanje še v nekdanji Jugoslaviji veljalo, da je glavno besedo pri njegovem urejanju v odnosih z Republiko Avstrijo imela Republika Slovenija, je bilo bistveno odprto vprašanje po osamosvojitvi Slovenije, kako v novonastalih razmerah ohraniti te pozicije, osnovno vprašanje v okviru tega pa, ali in kako naj Slovenija poleg ostalih mednarodnih pogodb prevzame tudi nasledstvo Avstrijske državne pogodbe. Sukcesija Avstrijske državne pogodbe bi v bistvu utrdila prihodnji status Republike Slovenije kot države zaščitnice v odnosu do slovenske manjšine v Avstriji, kot tudi njen odnos z avstrijsko državo. Na splošno je v slovenski pravni stroki veljalo, da je uveljavitev sukcesije pri vprašanju ADP mogoča in potrebna v okviru mednarodnopravnih določil.⁸² K pristopu k sukcesiji je Slovenijo pozivala tudi slovenska manjšina v Avstriji.⁸³

Sukcesija ADP s strani Slovenije sama po sebi sicer za veljavnost pogodbe ne bi pomenila ničesar, pa vendar Republika Avstrija v nobenem primeru ni bila pripravljena sprejeti te slovenske poteze, kar so avstrijski predstavniki večkrat odkrito poudarili. Slovenija bi s prevzemom nasledstva sopodpisništva pogodbe na nek način utrdila status zaščitnice slovenske manjšine v Avstriji, hkrati pa so se ob spremembi razmerja političnih sil v Evropi in končanju hladne vojne pojavile tudi težnje teze o zastarelosti in nepotrebnosti pogodbe v novih razmerah. V tem je verjetno bil tudi glavni razlog tako vehementnih avstrijskih nasprotovanj. Čeprav je Republika Slovenija ob osamosvojitvi potrdila obstoječe meje, se je v avstrijski javnosti v začetku 90. let večkrat postavljala zahteva, da bi Slovenija na nek način posebej zagotovila nedotakljivost njenih meja z Avstrijo,⁸⁴ prav

81 Več glej tudi Vanek Šiftar, *Sosedstvo ob državni meji z Avstrijo*, v: *Narodne manjšine 3. Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski*. Ljubljana 1994, 165–199.

82 Primerjaj: Zabeležka pogovora o avstrijsko-slovenskih odnosih z vidika novih razmer in problematike, ki je zaobsežena v Avstrijski državni pogodbi (ADP) v organizaciji Inštituta za narodnostna vprašanja, Ljubljana 16. 4. 1992; Borut Bohte; Mirjam Škrk, *Pomen Avstrijske državne pogodbe za Slovenijo in mednarodnopravni vidiki njenega nasledstva*. Pravnik 11–12, Ljubljana 1997, 601–631; Samo Kristen, *Nekaj pogledov na vprašanje nadaljnje veljavnosti Avstrijske državne pogodbe in slovenskega nasledstvenega statusa sopodpisnice pogodbe*, v: *Razprave in gradivo*, 36–37, Ljubljana 2000, 95–114.

83 Primerjaj npr. *Naš tednik* 13. 12. 1991.

84 O tem je razpravljal npr. direktor koroškega deželnega arhiva dr. Alfred Ogris v dunajskem *Die Presse* 7. 3. 1992, glej tudi intervju J. Haiderja v *Salzburger Nachrichten* z dne 30. 3. 1993, kjer govori o ozemeljskih pretenzijah Slovenije do Republike Avstrije.

tako pa Avstrijska državna pogodba določa vse temelje za miren obstoj Avstrije tudi v razmerju z Republiko Slovenijo, med njimi tudi sedanjo državno mejo. Po drugi strani pa je v Sloveniji bojazen pred germanizacijskim pritiskom kljub osamosvojitvi še naprej obstajala. Nedvomno je, da je vprašanje sukcesije Avstrijske državne pogodbe v slovenski politiki že v samem začetku bilo ocenjeno kot vprašanje, ki ga v odnosih do Avstrije ne gre postavljati za vsako ceno. Temu primerno je to vprašanje slovenska politika obravnavala izredno previdno. O tem npr. intervju Peterleta v *Delu* leta 1993.⁸⁵ Ponovno se je to vprašanje v slovenski politiki začelo omenjati po volitvah v Avstriji leta 1999 in uvedbi mednarodnih sankcij zaradi udeležbe Svobodnjaške stranke v vladi. Zaenkrat ni videti novih pobud s slovenske strani, da bi se vprašanje ponovno aktualiziralo.

Nekaj časa je bila aktualna t. i. bilateralna pogodba med obema državama o zaščiti slovenske manjšine v Avstriji. Osnutek tovrstnega sporazuma je slovensko zunanje ministrstvo pripravilo že oktobra 1992. Slovenska stran je osnutek sporazuma predala avstrijskemu kanclerju Vranitzkemu ob njegovem obisku v Ljubljani novembra 1992.⁸⁶ Do sklenitve sporazuma ni prišlo. Slovenska politika vprašanju manjšin v sosednjih državah po letu 1991 posveča veliko mero pozornosti (na začetku na ravni ministra za Slovence izven Slovenije, pozneje Urada pri MZZ, sprejem posebne resolucije v Državnem zboru, obstoj posebnega delovnega telesa v državnem zboru ipd.), vendar ji v odnosih z Republiko Avstrijo nikakor ni uspelo urediti svojega statusa v odnosu do vprašanja zaščite slovenske manjšine v Republiki Avstriji. Kljub temu, da večjih meddržavnih nesporedumov glede položaja manjšine nismo zabeležili, pa so se ocene glede položaja in problemov slovenske manjšine v Avstriji med obema državama bistveno razlikovale.

Ob osamosvojitvi Slovenije je nova oblast vzpostavila pristne odnose s posameznimi organizacijami koroških Slovencev, posamezni pripadniki manjšine pa so aktivno sodelovali tudi pri prizadevanjih za priznanje in pri vzpostavitvi diplomatskih odnosov z Republiko Avstrijo.⁸⁷ Čeprav danes ugotavljamo, da je odnos Slovenije do organizacij slovenske manjšine v Avstriji urejen na podlagi ustavnih in drugih zakonskih določil, pa je bilo izgrajevanje odnosa do organizacij slovenske manjšine v Republiki Avstriji zapleteno opravilo, dostikrat tudi pod vtisom enostranskih pogledov nanj in vplivom notranjepolitičnih razmer v Republiki Sloveniji, ki je nekajkrat prešlo že v vmešavanje v odnose med posameznimi manjšinskimi organizacijami.⁸⁸ Prav tako pa je slovenska država z organizacijami slovenske manjšine ohranila konzultacije pred pomembnimi bilateralnimi srečanji na državni ravni. Vse od leta 1993 velja to tudi za predstavnike štajerskih Slovencev. To je postalo stalna praksa tudi na avstrijski strani, prav tako obe državi tovrstne konzultacije v novejšem času uvajata tudi z nemškimi društvi v Republiki Sloveniji.⁸⁹

⁸⁵ Glej Delo 30. 10. 1993.

⁸⁶ Glej Jančar, Slovenska zunanjepolitična nasprotja. Ljubljana 1994, 112–113.

⁸⁷ Tako je npr. do vzpostavitve diplomatskih odnosov slovensko predstavništvo vodil koroški Slovenec Karel Smolle.

⁸⁸ O tem več v Boris Jesih, Politična ..., 67.

⁸⁹ Npr. obisk slovenskega predsednika Milana Kučana 21. 6. 2002 ob odprtju kulturnega doma v Občicah.

3.5. Slovenci na avstrijskem Štajerskem⁹⁰

Slovenci na avstrijskem Štajerskem so manjšinsko slovensko prebivalstvo v južnih predelih avstrijske zvezne dežele Štajerske, ki je ob razpadu avstro-ogrske monarhije leta 1919 in ob oblikovanju avstrijsko-jugoslovanske meje na podlagi senžermenske mirovne pogodbe ostalo v okviru avstrijske države. Gre za območje tako imenovanega Radgonskega kota ali tudi trikotnika, kot ga nekateri imenujejo (nem. Radkesburger Winkel), večinoma v vaseh okoli Radgone (Radkesburg), deloma pa tudi v samem mestu ter v okoliških krajih. Statistično manjšina šteje nekaj tisoč oseb, ki večinoma govorijo slovenski jezik le v njegovi narečni obliki, z izjemo mlajših izobražencev, ki so se samoiniciativno naučili knjižne slovenščine.⁹¹

Čeprav je senžermenska mirovna pogodba manjšinam v Avstriji zagotavljala določeno raven manjšinskih pravic, jih Avstrija Slovincem na Štajerskem – za razliko od Koroške, kjer jih je vsaj deloma priznala – sploh ni priznala; prav tako pa manjšina ni imela nobenih možnosti organiziranega delovanja. Edina manjšinska organizacija je bilo leta 1910 ustanovljeno Slovensko izobraževalno društvo. Njegov predsednik je bil ubit leta 1919, društvo pa razpuščeno. Manjšina je tako bivala v pogojih brez razvitega kulturnega življenja, brez stikov tako z matičnim narodom kot tudi s koroškimi Slovenci, brez kakršnega koli stika s slovenskim jezikom.

Ker je bilo med vojno slovensko prebivalstvo izpostavljeno nacističnemu nasilju, se je del njih zaradi tega povezal s slovenskimi partizani. Leta 1945 je bilo tudi nekaj poskusov organiziranega političnega delovanja za priključitev k Jugoslaviji, vendar je bil pritisk na manjšino prevelik, da bi se lahko temeljiteje organizirala v prizadevanjih za priključitev k državi matičnega naroda po koroškem vzoru. Kljub pravicam, zapisanim v členu 7 Avstrijske državne pogodbe, se položaj slovenske narodne manjšine na

⁹⁰ Čeprav je slovenska manjšina na avstrijskem Štajerskem tudi v strokovni literaturi veljala za zapostavljeno, se je z oživitvijo aktivnosti njenih pripadnikov povečalo zanimanje tudi na strokovnem področju. Tako je v zadnjih petnajstih letih o njihovi problematiki izšlo več preglednih zbornikov, kot tudi posameznih prispevkov, tako iz vrst avstrijskih kot slovenskih avtorjev.

Glej med drugim: Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski. Narodne manjšine 3. Ljubljana 1994; Steirische Slowenen, Zweisprachigkeit zwischen Graz und Maribor. Graz 1994; Slowenische Steiermark. Verdrängte Minderheit in Österreichs Südosten. Wien, Köln, Weimar 1997; Steirische Slowenen. Österreichische Volksgruppenhandbücher 9. Wien 1996. Janko Malle, Položaj Slovencev na avstrijskem Štajerskem, v: Znamenje 17, 1987, 53–64. Wolfgang L. Gombocz, Der Artikel VII – Kulturverein der Slowenen in der Steiermark, v: Europa Ethnica 47. Wien 1990, 94–98; isti, Outlawed. The Republic of Austria's permanent violations of human rights in Styria, v: Razprave in gradivo 26/27, Ljubljana 1992, 200–237. Christian Promitzer, Ideal "čistega narodnega telesa", keonologija izginotja, v: Razprave in gradivo 29/30, Ljubljana 1995, 101–110; Mirko Krizman, Die slowenische Minderheit in der österreichischen Steiermark (Radkersburger Winkel), v: Robert Hinderling; Ludwig M. Eichinger, Handbuch der Mitteleuropäischen Sprachminderheiten. Tübingen 1996; Ralf Unkart, Sind die Slowenen in der Steiermark eine eigene Volksgruppe? v: Die europäische Dimension des Volksgruppenrechtes / Volksgruppenkongress 1995, Warmbad Villach / Volksgruppenkongress 1996, Egg am Faaker See, Klagenfurt 1997.

⁹¹ Po podatkih popisa iz leta 1910, ki je popisoval prebivalstvo po pogovornem jeziku, kot vsi avstrijski popisi popisujejo še danes, je na avtohtonem naseljenem območju avstrijske Štajerske bivalo 2.644 oseb s slovenskim pogovornim jezikom, na celotnem območju avstrijske Štajerske pa nekaj več kot pet tisoč oseb (5.146). Število se je v vseh naslednjih popisih drastično zmanjševalo. Po uradnem popisu leta 1991 naj bi govorilo slovenski jezik le še 246 oseb. Po ocenah Kulturnega društva člen 7 živi danes vključno z glavnim deželnim mestom Gradcem na avstrijskem Štajerskem med 3.000 in 5.000 dvojezičnih prebivalcev. To so potrdili tudi podatki iz popisa prebivalstva leta 2001, ko je na celotnem Štajerskem 2.192 avstrijskih državljanov kot pogovorni jezik navedlo slovenščino. Tako mdr. Branko Lenart v: Manjšina kot subjekt. Ljubljana 1995.

avstrijskem Štajerskem s tem nikakor ni izboljšal. Kar zadeva odnos Jugoslavije, naj spomnimo, da je v odgovoru, ki ga je podala avstrijska vlada na jugoslovansko noto 1974 (29. 10. 1974), bilo poudarjeno, da s strani Jugoslavije vprašanje štajerskih Slovencev nikoli ni bilo postavljeno. Dejanski odnos do štajerskih Slovencev verjetno ni bilo tako črn, ne moremo pa reči, da je bil dober. V političnih stikih med Slovenijo in deželo Štajersko se je vprašanje manjšine sicer omenjalo, vendar se je pogovor ponavadi končal z odgovorom štajerske strani, da je statistično praktično ni in da tudi ni organizirana.⁹² V Sloveniji so ob razpravah o slovenski manjšini na Koroškem nekajkrat opozorili tudi na dejstvo, da Avstrijska državna pogodba ne govori samo o Slovencih na avstrijskem Koroškem, temveč tudi o Slovencih na avstrijskem Štajerskem, ki so prepuščeni sami sebi.⁹³

Grozilo je, da bo manjšina praktično izginila in da tudi znotraj svojih vrst ne bo našla dovolj moči za preživetje. Da manjšina vendarle ni izgubljena in da avstrijska teza o pomoti, ko je govora o štajerskih Slovencih v državni pogodbi, ne drži, je pokazala konec sedemdesetih let skupina mlajših aktivistov, ki je oblikovala idejo o lastni manjšinski organizaciji. Skupina je v imenu 19-članskega komiteja predlagatelj iz Radgonskega kota predlagala politični oblasti v tedanji jugoslovanski republiki Sloveniji okvirni program projekta revitalizacije manjšine. Ideja v slovenski politiki ni naletela na posluh, kar je izkazovalo "mačehovski" odnos države matičnega naroda do štajerskih Slovencev skozi celotno povojno obdobje. To še posebej drži, če prizadevanja Jugoslavije in Slovenije primerjamo s prizadevanji za izboljšanje položaja koroških Slovencev. Kazalo je že, da je to bil zadnji poskus obuditev slovenske manjšine na avstrijskem Štajerskem.⁹⁴

Leta 1988 ustanovljeno Kulturno društvo člen 7 za štajerske Slovence je to demantiralo. Društvo je ob izrednih težavah, med drugim je bila na njegov naslov leta 1994 naslovljena pisemska bomba, uspelo preživeti in se uveljaviti kot organizacija štajerskih Slovencev. Prelomnica v obravnavanju slovenske narodne manjšine na avstrijskem Štajerskem je bilo vsekakor znanstveno srečanje *Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski*, ki so ga v Mariboru leta 1993 skupno pripravili Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani, Univerza v Mariboru in Avstrijski inštitut za Vzhodno in Jugovzhodno Evropo oziroma njegova izpostava v Ljubljani. Pomen tega srečanja je bil predvsem v tem, da so poleg slovenskih o štajerskih Slovencih prvič javno razpravljali tudi avstrijski znanstveniki. Temu je sledil tudi niz znanstvenih in drugih prireditev v Avstriji (posebna razstava, vrsta publikacij).⁹⁵

Čeprav je do priznanja obstoja manjšine s strani štajerske deželne politike še vedno velik odpor, lahko rečemo, da je uradna Avstrija na nek način priznala legitimnost delovanja Društva člen 7 za štajerske Slovence in s tem tudi obstoj slovenske manjšine na avstrijskem Štajerskem. Od leta 1994 si prizadevajo za enakopravno udeležbo v Sosvetu za slovensko narodno skupnost pri Uradu avstrijskega zveznega kanclerja. Avstrijska vlada je leta 1998 zavrnila predlog razširitve Sosveta za slovensko narodno skupnost pri Uradu avstrijskega zveznega kanclerja, kot tudi ustanovitev posebnega sosveta za štajerske Slovence, z utemeljitvijo, da ni dokazano, da so v delu manjšine, ki živi na Štajerskem, zastopane politične in svetovnonazorske usmeritve, ki jih ne bi bilo

92 Več glej Boris Jesih, Odnos avstrijskih in jugoslovanskih (slovenskih) oblasti do slovenske manjšine v avstrijski zvezni deželi Štajerski, v: *Narodne manjšine 3. Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski*. Ljubljana 1994, 228–234.

93 Glej Vanek Šiftar, Sosedstvo ob državni meji z Avstrijo, v: *Narodne manjšine 3. Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski*. Ljubljana 1994, 165–199.

94 Boris Jesih, *Politična ...*, 71.

95 Primerjaj *Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski*. Ljubljana 1994.

na Koroškem. V sedanji sestavi sosveta za Slovence je predstavnik štajerskih Slovencev enakopraven član.

Od leta 1993 v Gradcu deluje pisarna društva, leta 1995 so odkupili hišo, ki so jo, tudi s pomočjo Slovenije, leta 1997 obnovili in v njem uredili kulturni dom, ki so ga po Avgustu Pavlu poimenovali Pavlova hiša. Društvo je v zadnjih letih razvilo vrsto kulturnih in drugih aktivnosti,⁹⁶ nekajkrat letno pa izdaja dvojezični list z naslovom *Signal*.

3.6. "Manjšinci" ali enakopravni državljani

Temeljna preokupacija Slovencev v drugi avstrijski republiki je bila usmerjena v uresničitev določil Avstrijske državne pogodbe, s čimer bi dosegli pogoje za vzpostavitev enakopravnega položaja z ostalimi državljani Republike Avstrije. Člen 7 ADP je slovenski narodni manjšini v Republiki Avstriji zagotovil mednarodnopravno osnovo za zagotovitev enakopravnosti z večinskim narodom, pravico do osnovnega pouka v slovenskem jeziku, vključno z lastnimi srednjimi šolami, izenačenost slovenskega jezika kot uradnega jezika z nemškim, udeležbo v kulturnih, upravnih in sodnih ustanovah in prepoved protislovenskih organizacij. Prizadevanja za uresničitev določil in pravic, zapisanih v Avstrijski državni pogodbi trajajo še danes. Avstriji vse do danes na večini teh področij ni uspelo sprejeti ustrezne izvedbene zakonodaje in tako uresničiti določil Avstrijske državne pogodbe in s tem manjšine ustrezno zaščititi pred asimilacijo. Poleg državne pogodbe se slovenska narodna manjšina v Avstriji lahko naslanja še na različno notranjo⁹⁷ zakonodajo in mednarodnopravne norme, predvsem na Okvirno konvencijo o varstvu narodnih manjšin Sveta Evrope in Evropsko listino o regionalnih in manjšinskih jezikih Sveta Evrope.⁹⁸

Skozi celotno obdobje pa je s predstavniki avstrijskih oblasti prihajalo tudi do neformalnih ali polformalnih posvetovanj in razprav, ki so dobivala prizvok, da je manjšini omogočeno, da v dialogu s politiko razpravlja o odprtih problemih. Večina tovrstnih dialogov se je ponavadi končala na pol poti oziroma na ravni dnevno-političnih diskurzov trenutnih političnih elit. Še največ je obetala tako imenovana Študijska komisija za probleme slovenske narodnostne skupine na Koroškem, ki je delovala od 9. 2. 1973 do 8. 7. 1975. Komisijo so ustanovili po dogodkih okoli zakona o dvojezičnih topografskih napisih ("vojna za krajevne napise") leta 1972, sestavljali pa naj bi jo predstavniki v deželnem zboru zastopanih političnih strank, predstavniki županov prizadetega območja, predstavniki slovenske manjšine, strokovnjaki, predstavniki Cerkve in manjšine. Slovenci so prav zaradi predloga Avstrijske ljudske stranke o pritegnitvi KHD sodelovanje v komisiji odklonili. Komisija je o svojem delu izdala tudi posebno poročilo, ki je v veliki meri vplivalo na leto pozneje sprejeto sedmojuljsko zakono-

⁹⁶ Primerjaj npr. Susanne Weitlanner, Časa ne moremo zavrteti nazaj, v: Koroški koledar 2004, Celovec 2003, 97–105.

⁹⁷ V mislih imamo v prvi vrsti: Zvezni zakon o manjšinskem šolstvu za Koroško (19. 3. 1959) s številnimi kasnejšimi spremembami in predvsem reformo dvojezičnega šolstva s segregacijskim šolskim zakonom iz leta 1988; Zakon o narodnih skupnostih iz leta 1976, z izvedbenimi uredbami iz leta 1977; odločbe avstrijskega ustavnega sodišča (o razširitvi teritorija dvojezičnega šolstva na Celovec, o uvedbi dvojezičnega pouka tudi na četrto stopnjo ljudskih šol, o razširitvi področja veljavnosti slovenščine kot uradnega jezika in o odpravi 25-odstotne klavzule za postavitev dvojezičnih napisov); ustavno določilo iz leta 2001, s katerim se Avstrija na načelni ravni priznava k jezikovni in kulturni raznolikosti. Določilo samo ne prinaša obveznosti in je zgolj političnega pomena.

⁹⁸ Avstrija je Okvirno konvencijo o varstvu narodnih manjšin Sveta Evrope podpisala 1. 2. 1995 in ratificirala 31. 3. 1998. Prav tako je Evropsko listino o regionalnih in manjšinskih jezikih podpisala 5. 11. 1992 in ratificirala 28. 6. 2001.

dajo.⁹⁹ Tudi Kontaktni komite, ki ga je avstrijski kancler Kreisky ustanovil septembra 1973, in so ga sestavljali predstavniki avstrijskih oblasti in koroških Slovencev, so slednji zaradi sprejema sedmojuljske zakonodaje zapustili. Kontaktni komite je imel kar dvanajst sej, sestavljali pa so ga člani avstrijske zvezne vlade, dva predstavnika deželne koroške vlade, po en predstavnik strank, ki je bil izvoljen na deželni ravni in en predstavnik strank, ki je bil izvoljen na zvezni ravni, ter po pet predstavnikov osrednjih organizacij koroških Slovencev. Kontaktni komite se je ukvarjal predvsem z vprašanji oziroma z dilemo, ali naj se manjšinska zaščita ureja po teritorialnem ali personalnem principu zaščite.¹⁰⁰

Poleg tega pa so pri oblikovanju ali legitimiranju že sprejetih oziroma načrtovanih odločitev s strani avstrijskih oblasti obstajale tudi druge posredne ali neposredne oblike "participiranja" manjšine. V to zvrst bi veljalo šteti tako imenovano "okroglo mizo", ki jo je sklical koroški deželni glavar Haider spomladi 2001 in naj bi skupaj s predstavniki manjšine, domovinskih organizacij in političnih strank vzpostavila dialog o odprtih vprašanjih,¹⁰¹ in pa napovedana "konferenca konsenza", ki naj bi legitimirala neizvajanje odločbe avstrijskega ustavnega sodišča v zvezi z dvojezičnimi topografskimi napisi iz leta 2001.

Pri svojih prizadevanjih za dosego enakopravnosti v avstrijski državi je manjšina v posameznih obdobjih lahko računala na relativno široko solidarnostno podporo v okviru avstrijske družbe. V zadnjih treh desetletjih se je v podporo koroškim Slovincem politično angažiral velik del avstrijskega prebivalstva. Med najbolj odmevnimi tovrstnimi angažmaji je bilo vsekakor solidarnostno gibanje v 70. letih prejšnjega stoletja. Po dogodkih okoli izvajanja zakona o dvojezičnih topografskih napisih in napovedani spremembi manjšinske zakonodaje so leta 1973 na pobudo Kluba slovenskih študentov na Dunaju in krogov, ki so se zbirali okoli revij *Mladje*¹⁰² in *Kladivo*,¹⁰³ v Celovcu ustanovili tako imenovani Solidarnostni komite za pravice koroških Slovencev. V solidarnostnih komitejih (pozneje so podobne komiteje ustanovili tudi v nekaterih drugih deželah) so sodelovala številna civilno-družbena združenja in društva, največji uspeh je bil uspešno izveden bojkot izvedbe popisa posebne vrste v Avstriji leta 1976.¹⁰⁴

Podobne razsežnosti je v obdobju 1984-88 doseglo tudi Gibanje proti reformi dvo-

99 Obširneje o delu Študijske komisije za problem slovenske narodne skupnosti na Koroškem glej med drugim: Dušan Nečak, Študijska komisija za probleme slovenske narodnostne skupine na Koroškem, v: *Razprave in gradivo*, 9/10, Ljubljana 1979, 111–121; Theodor Veiter, Die Kärntner Ortstafelkommission. Wien 1980.

100 Primerjaj Nečak, Koroški ..., 160–161; Ralf Unkart; Gerold Glantschnig; Alfred Ogris: Zur Lage der Slovenen in Kärnten. Klagenfurt 1984, 50–52.

101 8. maja 2001 so tako bili s podpisi potrjeni prvi rezultati okrogle mize o narodnostni politiki na Koroškem, ki so med drugim predvideli, da se bo pogovor o manjšinskem zastopstvu v koroškem deželnem zboru nadaljeval v pododboru koroškega deželnega zbora. Dokument so podpisali tako predstavniki političnih strank, slovenskih organizacij, EL kot tudi KHD (dokument hrani Arhiv INV).

102 *Mladje*, literarna revija, je izhajala od leta 1960 pa do 90. let. V njej so objavljali različni slovenski intelektualci, značilno zanjo je bilo, da je poleg literarnega ustvarjanja v nekaterih obdobjih delovala izrazito politično. (Povzemamo po Enciklopedija Slovenije 7, Ljubljana 1993, 180.)

103 *Kladivo*, levo usmerjena revija koroških Slovencev, je izhajala med 1970–89. Značilno za njene pisce je bilo, da so sodili v generacijo narodnostno prebujene mladine na Koroškem s konca 60. in začetka 70. let prejšnjega stoletja. "Kladivarji" so se vključevali v politično življenje koroških Slovencev, večina jih je izšla iz socialistične mladinske oziroma dijaške organizacije, pozneje pa so se pridružili ultra levo usmerjeni študentski zvezi in Komunistični stranki Avstrije ter še nekaterim drugim levičarskim združenjem. (Povzemamo po Enciklopedija Slovenije 12, Ljubljana 1998.)

104 Sima Folti, Solidarnostno gibanje za pravice manjšin v Avstriji. Koroški koledar 1979, Celovec, Borovlje 1979; Messner Mirko, Solidarnostni komite za pravice koroških Slovencev, v: Enciklopedija Slovenije 5, Ljubljana 1991, 82.

jezične šole, ki je v drugi avstrijski republiki doseglo verjetno najširšo podporo manjšini v okviru avstrijske družbe, vanj je bilo med drugim vključeno celotno osebje avstrijskih univerz. Avstrijska rektorska konferenca je oblikovala posebno delovno skupino, ki je izdelala poročilo o položaju in perspektivah avstrijskih manjšin, le-to je izšlo v posebni publikaciji. Komisija je med drugim ugotovila, da je dostop manjšin k središču političnega sistema zelo težaven in neenakopraven. Komisija je pripravila tudi katalog nujnih ukrepov za izboljšanje položaja manjšin v Avstriji, ki so med drugim vsebovali tudi predloge o preoblikovanju svetov, namesto katerih bi bilo treba ustanoviti prava in avtonomna zastopstva. Komisija je opozorila tudi na potrebo spremembe politične klime, predvsem pa opozorila na neustreznost, da je manjšinsko vprašanje predmet volilnih kampanj.¹⁰⁵ Gibanje proti obvezni dvojezični šoli je ob sprejemu sporne šolske ureditve leta 1988 praktično usahnilo, predvsem pa je med simpatizerji gibanja pustilo grenak priokus takratno glasovanje slovenskega poslanca za zakon, saj naj bi šlo za napačen kompromis (primerjaj na primer Oblak 1990).¹⁰⁶

Obe gibanji sta pokazali, da kljub nenaklonjeni politični konstelaciji, manjšina v Avstriji lahko ob določenih vprašanjih na svojo stran pridobi relativno velik del avstrijske javnosti.

Čeprav popisi prebivalstva, kot smo ugotavljali tudi za obdobje med leti 1920-1938, niso pravi pokazatelj dejanskega statističnega stanja manjšine in nikakor ne edini kazalec položaja njenega dejanskega položaja, naj poglavje zaključimo z nekaj številkami iz popisov prebivalstva v Avstriji po letu 1945. Posebej naj poudarimo, da Republika Avstrija pri popisih prebivalstva za ugotavljanje pogovornega jezika še vedno uporablja kategorije (kombinacije z windisch), ki jih je uvedlo nacistično števje leta 1939. Po letu 1945 je bilo v Avstriji šest popisov prebivalstva. Vključujoč vse kategorije, so tako leta 1951 našteji 43.179 prebivalcev slovenskega pogovornega jezika, leta 1961 25.472, leta 1971 20.966, leta 1981 16.552, leta 1991 14.850 in leta 2001 12.586. Ob številnih strokovno utemeljenih kritikah metodologije in izvedbe popisov tako s strani slovenskih kot avstrijskih znanstvenikov¹⁰⁷ in ocenah različnih raziskav, ki ocenjujejo število slovensko govorečih na Koroškem med 60 in 50 tisoč,¹⁰⁸ dani podatki sami po sebi kažejo na položaj koroških Slovencev v Republiki Avstriji. Čeprav se je njihov položaj v marsičem izboljšal, pa so prav zaradi tega, ker se njihovo število od popisa do popisa vztrajno manjša, ostali v manjšini tako statistično kot tudi politično.¹⁰⁹

V zadnjih petnajstih letih je pri uveljavljanju manjšinskih pravic pomembno vlogo odigralo avstrijsko ustavno sodišče. Na podlagi odločitev ustavnega sodišča je prišlo do razširitve območja dvojezičnega šolstva, do razširitve dvojezičnega pouka na vse štiri stopnje ljudske šole, do znižanja 25-odstotne klavzule deleža slovenskega prebivalstva, ki ga Zakon o narodnih skupnostih določa za rabo slovensčine kot uradnega jezika pri upravnih organih in pri postavljanju dvojezičnih topografskih napisov, na 10 odstotkov.

Na nekatera odprta vprašanja je opozoril tudi Svetovalni odbor o izvajanju Evropske

105 Lage und Perspektiven der Volksgruppen in Österreich. Bericht der Arbeitsgruppe der österreichischen Rektorenkonferenz. Mit einem statistischen Ergänzungsheft. Wien 1989.

106 Reihold W. Oblak, v: Macht-Politik macht Schule. Celovec 1990, 245.

107 Primerjaj nap. Zupančič, Slovenci v Avstriji, Ljubljana 1999.

108 Albert F. Reiterer, The Slovene Language in Carinthia- Symbolic Bilingualism, v: Razprave in gradivo 43, Ljubljana 2003, 186-201.

109 Primerjaj tudi Avgustin Malle, Die Position ..., 516.

okvirne konvencije za varstvo narodnih manjšin pri Svetu Evrope.¹¹⁰ Na ugotovitve v poročilu sta svoje pripombe posredovali obe osrednji slovenski organizaciji¹¹¹ in sosvet pri Uradu avstrijskega zveznega kanclerja.¹¹²

Tudi na podlagi teh odločb lahko zaključimo, da Avstriji vse do danes – predvsem zaradi nacionalističnih pritiskov na politične stranke – na večini področij, ki so predmet varstva v smislu 7. člena Avstrijske državne pogodbe, ni uspelo v celoti sprejeti ustreznih izvedbene zakonodaje, ki bi omogočila ustrezno zaščito manjšine pred asimilacijo. Sprejeta zakonodaja je na mnogih področjih pomanjkljiva in se tudi ne izvaja. Zato ostaja ta problematika vir večine odprtih vprašanj, s katerimi se ukvarja slovenska manjšina v Avstriji.

110 Svetovalni odbor o izvajanju Evropske okvirne konvencije za varstvo narodnih manjšin pri Svetu Evrope je poročilo sprejel 18. maja 2001. Poročilo je v bistvu konfrontirano z avstrijskim poročilom o izvajanju Okvirne konvencije (glej Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Opinion on Austria, adopted on 16 May 2002).

111 Obe osrednji organizaciji sta v poročilu opozorili na naslednje ugotovitve:

"Na 3. strani mnenja je omenjen pozitiven razvoj, dosežen z aplikacijo 10-odstotne klavzule na določila o rabi manjšinskega jezika na sodiščih. Tu gre očitno za nesporazum, ker za področje rabe manjšinskega jezika pri sodiščih na Koroškem v zadnjem času ni bilo nobenih sprememb oz. olajšav ...

Na 30. in 31. strani mnenja opozarja Svetovalni odbor na to, da bi morala Avstrija udejaniti razsodbo ustavnega sodišča z dne 4. 10. 2000, ki se nanaša na rabo slovenščine pri upravnih organih. Kljub roku (1. 5. 2001), ki ga je postavilo ustavno sodišče, vlada do danes še ni izdala nove uredbe.

Na 31. strani mnenja opozarja Svetovalni odbor na to, da bi morala Avstrija udejaniti razsodbo ustavnega sodišča z dne 13. 12. 2001, ki se nanaša na dvojezično topografijo na dvojezičnem območju Koroške.

Medtem se je delo tako imenovane konference soglasja končalo brez vsakega uspeha. Zvezni kancler je predlagal dvojezične topografske napise za skupaj 148 naselij, všteti 91 naselij, ki bi morala biti dvojezično označena že po določilih zakona o narodnih skupnostih iz leta 1976 in uredbe k temu zakonu iz leta 1977. Po tem predlogu bi se v sklopu realizacije razsodbe ustavnega sodišča povečalo število dvojezično označenih naselij le za 57, kar nikakor ni v skladu z vsebino in intencijo razsodbe ustavnega sodišča.

Poleg tega je zvezni kancler zahteval od predstavnikov slovenske narodne skupnosti, da podpišejo izjavo, da je s tem člen 7 ADP v celoti uresničen. To za predstavnike slovenske narodne manjšine, ki so vztrajali na načelih pravne države, ni bilo sprejemljivo ...

... Obe osrednji organizaciji koroških Slovencev ugotavljata, da na Koroškem še vedno delujejo organizacije in društva, ki razširjajo šovinistično in rasistično miselnost. Na žalost imajo te organizacije tudi močno podporo deželnega glavarja dr. Jörga Haiderja in stranke FPÖ. Te organizacije je zvezna vlada tudi povabila k sodelovanju pri tako imenovani konferenci soglasja o ureditvi vprašanja dvojezične topografije, kar je bistveno prispevalo k temu, da ni prišlo do rešitve v smislu pravne države in odločitve ustavnega sodišča." (Citirano po: Stališče k mnenju Svetovalnega odbora Sveta Evrope o izvajanju Okvirne konvencije za varstvo narodnih manjšin v Republiki Avstriji, Celovec 2002).

112 Sosvet pri uradu avstrijskega kanclerja je ob poročilu sprejel naslednje sklepe:

"Sosvet za slovensko narodno skupnost, ki je svetovalni organ zvezne vlade in v katerem sta kot zastopniški organizaciji slovenske narodne manjšine v Avstriji zastopani Zveza slovenskih organizacij in Narodni svet koroških Slovencev, je na svoji seji dne 5. 11. 2002 obravnaval poročilo Svetovalnega odbora o Avstriji in sprejel sklep, da vzame to poročilo dobrohotno na znanje in poziva zvezno vlado, da uresniči sugestije in predloge poročila.

Nadalje je sosvet sprejel sklep, s katerim poziva zvezno vlado, da nemudoma sprejme uredbo, s katero se število članov sosveta zviša tako, da bo v naslednjem mandatnem obdobju zastopan v sosvetu kot enakopraven član tudi predstavnik štajerskih Slovencev.

Sosvet poziva zvezno vlado, da obnovi razgovore o ureditvi vprašanja dvojezične topografije na podlagi odločitve ustavnega sodišča.

Sosvet poziva zvezno vlado, da "nemudoma povzame vse potrebne korake, da ob koncu leta 2002 ne bo prišlo do ukinitve celodnevni radijskih oddaj v slovenskem jeziku." (Citirano po pismu predsednika Sosveta za slovensko narodno skupnost pri Uradu avstrijskega zveznega kanclerja dr. Marjana Sturma Svetovalnemu odboru Sveta Evrope, Celovec 2002.)